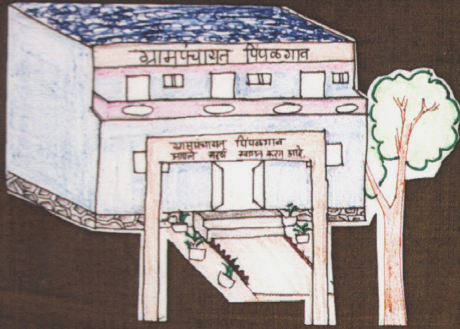

'फूकनी'

प्रयास

आरोग्य, ऊर्जा, शिक्षण आणि मानवत्व
या विस्तारित विरोध प्रयत्न

‘फूकणी’

आईकडून बाळाला होणारी एचआयव्हीची
लागण टाळण्यासाठीच्या,
तसेच लागण असलेल्या मुलांना उपचार
आणि इतर सुविधा मिळाव्या म्हणून
अंगणवाडी व आशा यांना
काय माहीत असायला हवे
याबद्दल प्रशिक्षण

हे प्रारूप ‘बालसुरक्षा व एचआयव्ही मंच’ या गटातर्फे
प्रयास आरोग्य गटाने तयार केले आहे.

प्रयास

आरोग्य, ऊर्जा, शिक्षण आणि पालकत्व
या विषयांतील विशेष प्रयत्न

प्रस्तावना

एचआयव्हीची साथ आटोक्यात आणायची असेल तर आपल्या प्रयत्नांची सुरवात आईकडून बाळाला होऊ शकणारी लागण थांबवण्याकडून करून उपाय-औषधांशी जोडलं जाण्याकडे पुढेपुढे जात राहायला हवं, हे जगानं आता ओळखलेलं आहे. त्याच रस्त्याने आपल्या राष्ट्रीय कार्यक्रमांनीही जावं, असा आपला सर्वांचाही साहजिकच विचार आहे आणि ते योग्यच आहे.

आपल्या देशातील एचआयव्हीच्या साथीचं स्वरूप वेगळं आहे, वैशिष्ट्यपूर्णही आहे. लोकसंख्येतील एचआयव्हीचं प्रमाण शोधू गेलो तर ते तसं अगदी नगण्य (हजारत २-३) आहे. मात्र एका बाजूला देशाची लोकसंख्या मोठी असल्याने, एचआयव्ही असलेल्या व्यक्तींचं प्रमाण पाहता आपला जगात तिसरा म्हणजे बराच वरचा क्रमांक लागतो. त्यामुळे वर सांगितलेल्या मार्गानं जाणं हे आपल्यासाठी जास्तच फायदेशीर ठरेल. एचआयव्ही असलेल्या गर्भवती मातेचे निदान वेळच्यावेळी होणं, त्याचा फायदा घेऊन पित्याला किंवा त्या मातेच्या इतर बाळांनाही लागण असल्यास त्यांचंही निदान होणं आणि उपचारव्यवस्थांशी त्या सर्वांनी उपचारव्यवस्थांशी जोडलं जाणं - असा सरळ प्रवास आहे आपण करू शकलो, तर एचआयव्हीची साथ रोखणं ही आता भारतासाठी अवघड बाब उरणार नाही.

गर्भवतीतल्या एचआयव्हीचं निदान व्हायला हवं असेल तर आपल्या इतर आरोग्यकार्यक्रमांशी त्याची जोड घालणं हा सर्वात सहज आणि प्रभावी मार्ग आहे. या संदर्भात आपल्या राष्ट्रीय कार्यक्रमात देशभर चालणारे शहरी व ग्रामीण स्तरावर आशा, अंगणवाडी असे कार्यक्रम आहेत, फार चांगली भूमिका बजावत आहेत. त्यांनी जर हे काम मनावर घेतलं तर एचआयव्ही असलेल्या कुटुंबांची, माणसांची वाताहत होण्यापासून अगदी सहजपणे टाळता येईल, आणि हे शक्य आहे, इतकंच नाही तर अगदी सोपं आहे.

आशाताई, अंगणवाडीताई यासारख्या समाजाबरोबर प्रत्यक्ष काम करणाऱ्यांना एखादी गोष्ट जाणवली, एखादा प्रश्न नेमका कसा सोडवण्याजोगा आहे हे उमजले आणि ते करता येण्याजोगे आहे, असे जाणवले तर ते काम होतेच. एचआयव्ही या विषयाच्या अवतीभवती असलेल्या काही गैरसमजांनी समाजाची मने उगाचच काहीशी घाबरून गेलेली असतात खरी, पण क्रांतीज्योती सावित्रीबाईंचा वारसा वागवणाऱ्यांना एक गोष्ट माहित असते, अज्ञानाच्या अडथळ्याला एकच उपाय असतो, ज्ञान बसू!

बहिणाबाई चौधरी या आपल्या सर्वांच्या ज्ञानआईच म्हटल्या पाहिजेत. त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे फुंकणीनं राख काढली की विस्तव पेटतो, चूल पेटते. आपल्या सर्वांच्या मनांवरची राखही अधूनमधून उडवून द्यावी लागते. मनची चूल पेटवावी लागते.

...आणि हे काम आपण सर्वांनी एकमेकांच्या मदतीनं करावं हीच या प्रशिक्षणामागची भावना आहे आणि म्हणूनच या पुस्तिकेचं

नाव आहे, 'फुंकणी'.

यासाठी फार वेळही लागणार नाही. तीन-चार तासांचा वेळ घेऊन आशाताई व अंगणवाडीताईंचे या विषयातील पूर्ण प्रशिक्षण करता येण्याजोगे आहे. ते कसे करायचे हे इथे सांगितलेले आहे. त्यासाठी आधीचे कुठलेली वैद्यकीय शिक्षण आवश्यक नाही. सामान्यपणे एचआयव्हीच्या प्रश्नाचा आवाका असलेल्या, कामाचा उत्साह असलेल्या आणि तयारी करून काम करण्यावर विश्वास असलेल्या आपल्यापैकी कुणालाही हे प्रशिक्षणाचे काम करता येण्याजोगे आहे. त्यासाठीच हे प्रारूप आपल्या सर्वांच्या हाती देत आहोत.

हे प्रारूप तयार करण्यामागे आमचा गेल्या १२-१३ वर्षांचा अनुभव आहे. प्रयास आरोग्य गटाच्या माध्यमातून आईकडून बाळाला होणारी एचआयव्हीची लागण टाळण्याचा प्रकल्प करत असताना आमची समज विस्तारत गेली. कुठलीही गोष्ट सोपेपणानं जीवनाशी जोडलेल्या पद्धतीनं पोचवली तर ज्ञानाचं ओझं न होता ते सहज पोचतं आणि मनांपर्यंत आणि कामापर्यंतही झिरपतं हे ज्ञान आशा अंगणवाडी या कार्यकर्त्यांसोबत काम करतानाच आलेलं आहे. त्यामुळे हे प्रारूप विविध परिस्थितीतल्या कार्यकर्त्यांसोबत तपासलेलं आहे.

'बालसुरक्षा व एचआयव्ही मंचाच्या साथींसोबत बोलत असताना असे एक प्रारूप तयारच आहे तर ते छापून प्रकाशित करावे ही कल्पना आली. त्या सर्वांचा आग्रह आणि साहाय्याचा हातही मिळाला. आर्थिक बाजू उचलण्याची जबाबदारी युनिसेफने घेतली. प्रयासच्या सर्व साथींची मदत तर होतीच, पण विशेषतः श्री. माणिक पारधे यांचा त्यातला वाटा सर्वाधिक म्हणावा असा आहे. हे प्रारूप आता आपल्या सर्वांच्या समोर ठेवत आहोत, ते तुमचे आहे. त्याचा हवा तसा आणि हवा तितका वापर केला जावा हीच इच्छा आहे.

ह्या प्रारूपात चित्रांचा वापर बराच आहे. ही चित्रे तयार करण्याच्या कामी श्रीमती पल्लवी आपटे ह्या चित्रकार मैत्रिणीची त्याकामी मोठीच मदत झाली. त्याशिवाय प्रयास आरोग्य गटातील श्रुती, वैशाली, संतोषी, राजेश, राहूल अशा सर्वांनीही चित्ररचनेत सहकार्य केलं. मुखपृष्ठावरील व मलपृष्ठावरील छायाचित्रं शमिन कुलकर्णी या आमच्या हक्काच्या डोळस छायाचित्रकारानं आमच्या सोईनं आणि वेळेत तयार करून दिली. एकदा हे सारे तयार झाल्यावर, मुद्रा ने मांडणी व छपाई या सगळ्या अवघड रस्त्यांवरून आम्हाला विनाकष्ट नेऊन उत्तम तऱ्हेनं आणि मनापासून छापून दिले. या सर्वांबद्दल जाणीव आणि कृतज्ञता!

प्रयास, पुणे

आरोग्य गटासाठी

संजीवनी कुलकर्णी

समन्वयक : प्रयास आरोग्य गट

अंगणवाडी/आशा यांच्यासाठी प्रशिक्षणाचे प्रारूप

हेतू

एचआयव्ही असलेल्या गर्भवतीकडून तिच्या होणाऱ्या बाळाला लागण टाळावी, त्या गर्भवतीला तसेच तिच्या जोडीदाराला एआरटी सेंटरमध्ये आवश्यकतेनुसार एआरटी औषधे उपलब्ध होतात, याबद्दलची योग्य माहिती देऊन स्वतःचे आरोग्य उत्तम राखण्याची क्षमता तिच्यात आणावी; बाळाला एचआयव्ही होण्याची शक्यता थोपवण्याचा जास्तीतजास्त प्रयत्न तिला करता यावा, तसा प्रयत्न करूनही बाळाला एचआयव्ही झालाच तर त्यासह बाळाची शारीरिक वाढ व आरोग्य उत्तम राखता यावे, तसेच एचआयव्हीशी जोडलेला कलंक आणि भेदभाव कुटुंबात, परिसरात तसेच सामाजिक पातळीवरही राहू नये अशा सर्व हेतूंना प्रत्यक्षात आणता यावे यासाठी आय. सी. डी. एस. ह्या सरकारी कार्यक्रमांमध्ये एचआयव्हीच्या साथीशी सामना करण्याचे मुद्दे स्पष्टपणे आणणे.

अंगणवाडी सेविका व आशा यांनी यामध्ये कोणत्या जबाबदाऱ्या घ्याव्या व त्या कशा घ्यायच्या याचे प्रशिक्षण त्यांना दिले असता, त्यांच्या साहाय्याने हा हेतू साध्य करता येईल; या गृहितकावर खालील प्रारूप (Module) तयार केलेले आहे.

आपल्याला काय व्हायला हवे आहे?

१. प्रत्येक गर्भवतीने आरोग्य केंद्रात जायला हवे.
२. प्रत्येक गर्भवतीला समुपदेशन मिळायला हवे व एचआयव्हीसाठी तिची तपासणी होऊन एचआयव्ही असल्यास तसे निदान व्हायला हवे.
३. एचआयव्ही नसलेल्यांना तो व्हायला नको म्हणून काय काळजी घेता येईल घ्यावी, हे त्यांना आशा/अंगणवाडी यांच्या मार्फत कळावे.
४. बाळाला एचआयव्हीची लागण टाळण्यासाठी एचआयव्ही असलेल्या प्रत्येक गर्भवतीला एआरटी औषधयोजना उपलब्ध व्हायला हवी. तिचा फायदा गर्भारपणात तसेच बाळंतपणानंतर स्तनपानातून होणाऱ्या लागणीला प्रतिबंध करण्यासाठी होतोच, तसेच ती औषधयोजना स्वतःच्या मातेने पुढे जन्मभर सुरू ठेवायला हवी व त्या बाळालाही दीड महिन्यांपर्यंत योग्य औषधे मिळावीत, ही सर्व औषधे

जिल्हा रुग्णालयात मोफत उपलब्ध आहेत, ह्याची माहिती मातेला मिळावी.

५. एचआयव्ही असलेल्या गर्भवतीचे बाळंतपण अनुरूप वैद्यकीय व्यवस्थेत सार्वत्रिक दक्षता (Universal precautions) पाळून व्हावे.
६. बाळांपर्यंत एचआयव्ही पोचलेला नाही ना किंवा कसे याचे स्पष्ट, खात्रीशीर निदान शक्य तेवढ्या तातडीने व्हावे.
७. बाळाला एचआयव्ही असेलच तर त्याची प्रकृती छान राहाण्यासाठी आवश्यक असलेले एआरटी उपचार जिल्हा रुग्णालयात मोफत मिळतात तसेच दर्जेदार पोषणसाहाय्य सरकारी व्यवस्थेतून मोफत मिळते याबद्दलची माहिती पालकांना मिळावी.
८. एचआयव्ही असणाऱ्यांना दुजाभावाने वागण्याची प्रवृत्ती कमी होण्यासाठी योग्य माहिती कौटुंबिक तसेच परिसरातील शाळा दवाखाने, ग्रामपंचायत यासारख्या संस्था-व्यवस्थांमध्ये तसेच व्यापक सामाजिक पातळीवरही सर्व घटकांपर्यंत पोचावी.
९. समाजात एचआयव्ही असलेल्यांना, खास करून बालकांना दुजाभावाने वागवले जाऊ नये. त्यांचे शिक्षण थांबू नये, त्यांना एचआयव्ही आहे म्हणून वगळले जाऊ नये.
१०. अशा व्यक्तींचा खाजगीपणाचा व गोपनीयतेचा हक्क अबाधित राहावा. आरोग्यसेवा देणाऱ्या गटातील दुसऱ्या व्यक्तीशी, उदाहरणार्थ, प्रयोगशाळेतील सहाय्यक, इतर डॉक्टर, नर्स वगैरेंचे साहाय्य घ्यावे लागते, त्यावेळी व्यक्तीच्या एचआयव्ही बदल सांगावेही लागते, ही संधी घेऊन 'भेदभाव केला जाऊ नये' हा विषयही बोलला जावा. तसेच अशा प्रसंगी आवश्यक म्हणून साहाय्य घ्यावे लागणार आहे, याबद्दल रुग्णाशी बोलून घेतले जावे.
११. भेदभाव अनुभवावा लागला म्हणजे माणसे हिम्मत हारून बसतात, असे व्हायला नको म्हणून एचआयव्ही ची लागण असणाऱ्यांनाही अशा कठीण प्रसंगांना तोंड देता यावे.
१२. एचआयव्ही असलेल्या बालकाला शासनप्रमाणित पोषक आहार अंगणवाडीतार्कडून मिळावा. (ह्या संबंधातील अधिनियमाची प्रत सोबत जोडलेली आहे.)

प्रशिक्षणाचा कृती आराखडा

साधनसामग्री व तयारी:

या प्रशिक्षणासाठी तयार केलेली चित्रे या पुस्तिकेत शेवटी दिलेली आहेत. त्या चित्रांच्या प्रथम छायाप्रती(झेरॉक्स) काढून घ्याव्यात. त्यावरील चित्रांच्या बाह्यरेषेने (कट आऊट) कापून घेऊन चित्रे क्रमांनी लावून घ्यावीत. सहभागींच्या अपेक्षित संख्येनुसार चित्रे थोडी मोठी करूनही झेरॉक्सच्या दुकानात मिळू शकतात. चित्रांना आवडीप्रमाणे आणि विषयांप्रमाणे रंगवून घ्यावे. तेली खडू वा जाड स्केचपेनांचा वापर करता येईल. प्रत्येक चित्राला मागच्या बाजूला वेल्हेट कागदाचे लहान तुकडे कापून लावावेत. अशाप्रकारे तयार केलेले चित्र सुती कापडावर लावले असता सहज राहते. चित्र कापडावर ठेवून त्यावरून नुसता अलगद हात फिरवला तरी ते त्या जागी चिकटून राहते. सहज उचलूनही घेता येते. एकदा तसे लावून पाहावे म्हणजे किती वेल्हेट कागद वापरून पुरेल आणि तो कुठल्या भागात लावला जायला हवाच हे सहज लक्षात येईल. एखादे गडद एकरंगी कापड मुखपृष्ठावर दिल्याप्रमाणे फलकावर लावावे. फलक नसला तर दार, खिडकी, पाट, टेबलाचा पृष्ठभाग उभा करूनही वापरता येतो.

चित्रे कापून व पाठीमागे वेल्हेट लावून तयार झाली की त्यांना चित्रांच्या यादीनुसार क्रमांक देऊन ते चित्रांच्या मागच्या बाजूस पेन्सिलने नोंदवून ठेवा. प्रथम पहिले चित्र सुलटे म्हणजे चित्राची बाजू वर येईल आणि वेल्हेटची खाली जाईल असे ठेवून त्यावर तसेच दुसरे, तिसरे अशी चित्रे रचत गेलो आणि प्रत्यक्ष कार्यक्रमाच्यावेळी हा गट्टा पूर्ण उचलून पालथा ठेवला तर एक क्रमांकाचे चित्र वरती पालथे येईल. ते कापडावर सहज लावता येते. चित्रांची अशी तयारी आधी करून ठेवणे प्रत्येक कार्यक्रमाच्या वेळी आवश्यक आहे. काही वेळा एकाहून जास्त चित्रे फलकावर लावायची आहेत. ही चित्रे कापडी फलकावर कशी मांडावीत याचे उदाहरण मुखपृष्ठावर व आतील मलपृष्ठावर दिलेले आहे.

चित्रांचे दोन वेगवेगळे गट आम्ही बनवलेले आहेत. एक चित्रकथेचा आणि दुसरा (तांत्रिक) चित्रमाहितीचा.

सोबत सर्व सहभागींसाठी देण्यासाठी तांत्रिक माहितीचे एक पत्रक दिलेले आहे. ती प्रत देता यावी म्हणून पुरेशा छायाप्रती काढून ठेवा.

प्रशिक्षणाची पूर्वतयारी म्हणून घरी चित्रे वापरून गोष्ट सांगणे, वा माहिती सांगणे कसे करता येईल, याचा आवश्यक तेवढा सराव करावा. सरावाने आपली या कार्यक्रमावर पकड बसेल, व चित्रे वापरून आपला कार्यक्रम अधिकाधिक रंजक व परिणामकारक करता येईल.

अपेक्षित वेळ :

किती सहभागींसोबत प्रशिक्षण असेल ह्यावर वेळ अवलंबून असेल तरीही प्रत्येक टप्प्याच्या शेवटी लागणारा वेळ मिनिटांमध्ये कंसात दिलेला आहे. (एकूण २ तास ३० मि. ते ३ तास ३० मि.)

ओळख:

सर्वजण शांत होऊन कार्यशाळेला सुरवात झाल्यावर प्रत्येकाला स्वतःची ओळख करून देण्याची विनंती करावी. ही ओळख करून देताना - आपलं नाव, आपल्या आईचं नाव, आपण ज्या गावात काम करतो त्या गावाचे नाव या बाबी सांगाव्या. (उदाहरणार्थ : सुमित्रा गंगाबाई पिंपळगाव.)

हीच पद्धत वापरायला हवीच असे अजिबात नाही. मात्र आमच्या अनुभवांनुसार असे दिसते, की या पद्धतीचा सहभागींवर प्रभाव पडतो. सहभागींना ही कार्यशाळा आई-बाळाचं नातं, बाळाची काळजी अशा त्यांच्या जिव्हाळ्याच्या विषयाशी जोडलेली असल्याचं समजतं. इतकंच नाही तर त्या विषयाबद्दलची वैयक्तिक जाणीव जागी होते व त्यानंतरच्या प्रशिक्षणाशी त्यांचं भावनिक नातं जुळतं. सर्वांची ओळख झाल्यावर ही ओळखीची पद्धत कशी वाटली हेही विचारावं. सामान्यतः सहभागींना ही पद्धत आवडते. बहुतेक सहभागी विवाहित स्त्रिया असल्याने माहेरची, विशेषतः आईची आठवण त्यांना हवीशी वाटते. कसे वाटले, हे त्यांच्या तोंडून ऐकून विषय सुरू करता येतो. ('आपल्या शरीरावर असलेली आईची आठवण म्हणजे बेंबी, ही आपल्या आणि आईच्या एकमेकांशी जोडलेले असण्याची खूण आहे. आपल्या आईनं आपल्या शरीरावर जणू ही सही करून ठेवलेली असते म्हणून आज आई, बाळ आणि बाळाची काळजी ह्यासंदर्भातलीच, पण थोडी वेगळी गोष्ट मी तुम्हाला सांगणार आहे' असं म्हणून गोष्ट खालीलप्रमाणे सुरू करावी.)

(७-१० मिनिटे)

सगुणाची चित्रकथा

कथा सांगण्याबाबत काही सूचना...

१. सर्वांना समजेल अशी सोपी आणि सुटसुटीत भाषा वापरावी. इथे काहीशी वस्तुनिष्ठ भाषा वापरलेली आहे. ती आपापल्या धाटणीनं आणि सहभागींच्या सोईनं बदलवून घ्यावी.
२. साहित्याची जुळवाजुळव करून वर सांगितल्याप्रमाणे चित्रांचा क्रम लावून प्रथम १ले मग त्यावर २रे असे ठेवत जाऊन शेवटी तो गट्टा पालथा करावा, म्हणजे पहिले चित्र सर्वात वरती येते. ते पालथे असल्याने आपण दाखवेपर्यंत सहभागींना दिसत नाही. चित्र दाखवताना आधी न पाहिलेले असे काही समोर आले की कथेतील नाट्यपूर्णता आणि त्यामुळे सहभागींची उत्सुकताही वाढते.
३. हाताने काढलेल्या चित्रांचा वापर कथेमध्ये केल्याने कथा अधिक जिवंत आणि वास्तवदर्शी होते. पुढील प्रशिक्षणात एखादे चित्र फाटले, गहाळ झाले तरी तसे चित्र पुन्हा तयार करायला अडचण वा खर्च येणार नाही.
४. ही चित्रेच वापरली पाहिजेत असेही नाही, मात्र चित्रातून काय दाखवायचे आहे ते अचूक असावे आणि चित्रांवाचून अडू नये यासाठी हा चित्रसंच सोबत दिलेला आहे. तुम्ही वेगळी अनुरूप चित्रे काढून वापरलीत तर अधिक चांगले. चित्रे लावताना फलकावर किती जागा उपलब्ध असेल हे प्रत्येक ठिकाणी वेगवेगळे असेल. सामान्यपणे ४ फूट उंच व ३ फूट रुंद फलक सोईचा पडतो. आपण चित्रे लावत जाऊन गोष्ट सांगण्याचा सराव केला तर त्यामध्ये कोणते प्रश्न येतात, काय चांगले दिसते हे आपले आपल्यालाच उमजते.
५. चित्रे लावण्यासाठी फलकावर कापड म्हणून ओढणी वा साडीचा मऊ सुती (कॉटन) कपडा वापरावा. फलक दाखवताना त्यातल्या मध्यावर लावलेल्या चित्राकडे सामान्यपणे अधिक लक्ष जाते, त्यामुळे महत्त्वाची बाब सांगताना फलकमध्यावर ते चित्र लावावे. कथेमध्ये कोणते चित्र केंव्हा व कसे लावायचे आहे ह्या सूचना कंसात दिलेल्या आहेत. कंसाबाहेरचा मजकूर कथेचा आहे, तो आपण बोलायचा आहे.

आता आपण कथेला सुरवात करू.

कथा :

ही गोष्ट आहे, पिंपळगावची ! (चित्र १ : पिंपळगावच्या गावाच्या वेशीवरची पाटी फलकाच्या खालच्या डाव्या भागात साधारणपणे लावावी. त्यानंतर पिंपळाचे झाड : चित्र २ हे त्याच्या जवळपास थोड्या वरच्या व उजव्या बाजूला लावावे. गाव मागच्या बाजूला पसरलेले आहे असे दाखवण्यासाठी उजव्या वरच्या कोपऱ्यात चित्र : ३ लावावे. हवे असल्यास आणि जागा असल्यास वातावरण निर्मितीसाठी ग्रामपंचायतीचे चित्र : ४ लावावे.) पिंपळगाव एक छोटंसं खेडं आहे.

(पिंपळगाव हे नाव बदलता येईल, शहरी परिस्थितीत वापरायचे तरी नावांत व आवश्यकतेनुसार चित्रांतही फेरफार करायला हरकत नाही. मुद्दा पोचवणे जास्त महत्त्वाचे)

पिंपळगावात एक आरोग्य उपकेंद्र म्हणजे सब्-सेंटर (चित्र ५) आहे. या सबसेंटरमध्ये गावाच्या आरोग्याची काळजी वाहणाऱ्या अनेक योजना राबवल्या जातात. गरोदर बायकांची तपासणी करण्यासाठी 'समुपदेशन व तपासणी केंद्रातून' (ICTC) कार्यकर्ता महिन्यातून एकदा किंवा ठरलेल्या दिवशी येऊन रक्ततपासणी करतो. तपासणीच्या दिवसाबद्दलची माहिती गावातल्या गरोदर स्त्रियांना अंगणवाडीतार्ई किंवा आशा देतात. (चित्र ६: आशातार्ईचे चित्र ठसठशीतपणे आपल्या फलकाच्या मध्याशी येईल असे लावावे. पुस्तिकेच्या कव्हरवर पाहा) या पिंपळगावातही आशातार्ई (हे नावही सोईने वेगळेही वापरावे) या अंगणवाडी/आशा आहेत. 'उद्या रक्ततपासणी शिबीर आहे. तपासणी करायला गावातल्या प्रत्येक गरोदर बाईनं यायचंय बरं का!' प्रत्येक गरोदर बाईच्या घरी जाऊन आशातार्ई सांगतात. सर्व गरोदर बायका तपासणीसाठी येण्याचं कबूल करतात.

(आपल्या सहभागी आशा व अंगणवाडी यांना त्या ज्या ठिकाणी काम करतात त्या ठिकाणी गावातल्या गरोदर बायांची रक्त-तपासणी करण्यासाठी कशाप्रकारची योजना असते हे विचारावे. उदाहरणार्थ, काही गावांमध्ये गरोदर बायकांना गाडीमधून समुपदेशन व तपासणी केंद्रात घेऊन जातात. शहरी परिस्थितीत अनेक ठिकाणी सरकारी इस्पितळांशी जोडून ही समुपदेशन व तपासणी केंद्रे असतात, तिकडे पाठवले जाते.)

पिंपळगावात संपत आणि सगुणा नावाचं एक जोडपं राहातं. (आता फलकावर लावलेलं आशाताईचं चित्र ६ काढून त्या जागी म्हणजे मध्यभागात म्हणजे घराचे चित्र (चित्र : ७ त्यामध्ये संपत आहेच. घराच्या समोर सगुणा उभी आहे अशा प्रकारे सगुणाचे चित्र: ८ लावा. फलक लहान असला तर न लागणारी चित्रे उदा. कमान, ग्रामपंचायत आता काढून टाकायला हरकत नाही. आपल्याला आवश्यक अनावश्यक चित्रांचा अंदाज आला की आवश्यक ती चित्रेच फलकावर ठेवण्याचे भान चांगले येईल.)

संपत व सगुणा यांना तीन वर्षांची एक लहानगी मुलगी आहे, पिकी! (चित्र ९ घराच्या आसपास लावावे.) संपतची म्हातारी आईही त्यांच्याजवळच राहते. (घराच्या मागच्या बाजूला भिंतीला टेकून बसल्याप्रमाणे चित्र : १० लावावे)

सगुणाकडे बघूनही आपल्याला अंदाज आला असेल की सगुणा आता पुन्हा गरोदर आहे. तिला थोरली लेक आहेच. आशाताई सगुणाकडे जाऊन तिलाही सबसेंटरला रक्ततपासणीसाठी येण्याची विनंती करतात. (चित्र ११ आशाताई सगुणाशी बोलत आहेत असे दिसेल, अशाप्रकारे लावावे.)

रक्ततपासणी करून घ्यायला सगुणा सबसेंटरला जाते. (आता फलकाच्या मध्यावरची % ते ११ अशी सर्व चित्र काढून टाकावी व त्या ठिकाणी तपासणीसाठी रक्त घेतानाचे चित्र: १२ लावा. गावातल्या अनेकजणी तिथे आलेल्या आहेत. सीमासिस्टर सगुणाचं रक्त तपासायला घेतात. (चित्र १२) इतरही काही बायका तिथे रक्ततपासणीसाठी आलेल्या आहेत. (चित्र १३ सोईस्करपणे लावावे.) रक्त देऊन बायका सेंटरच्या बाहेर गप्पा मारत बसून असतात. (असे म्हणून चित्र १३ थोडे बाहेरच्या बाजूला ठेवावे.) काही वेळाने उपकेंद्राचे दार उघडून सीमासिस्टर बाहेर येतात. (उपकेंद्राचं दार (चित्र : १४ आणि चित्र : १५ एकमेकांपुढे मजकुराला शोभेसे लावावे) 'सगुणा तू थांब, बाकी सर्वांनी जायला हरकत नाही.' त्या निकाल सांगितल्याच्या सुरात म्हणतात. बाकीच्या बायका निघून जातात. सगुणा एकटीच काहीशी घाबरलेली तिथेच उभी राहते. (सगुणा चित्र : १६ थांबलेली व काही अंतरावर चित्र : १७ निघून जात असलेल्या पाठमोऱ्या बायका लावाव्यात. तेथे पिंपळाचे झाड ठेवून झाडाच्या अलीकडे सगुणा आणि पलीकडे वरच्या बाजूला निघून जाणाऱ्या बायका असेही लावता येते, ते चांगलेही दिसते.)

(अशा परिस्थितीत सगुणाला काय वाटलं असेल, आणि जायला सांगितलेल्या इतर स्त्रियांना सगुणाबद्दल काय वाटलं असेल, असा प्रश्न सहभागींना विचारावा.)

'तुझी आणखी तपासणी करायला हवी आहे, त्यासाठी तुला तालुक्याच्या गावी आयसीटीसीत जावं लागेल' सीमासिस्टर

सगुणाला सांगतात. आयसीटीसीतल्या समुपदेशकाचे नावही त्या सगुणाला सांगतात. आपल्या तपासणीत नेमका काय दोष दिसतोय, हे सगुणाला नीटसं कळत नाही. ती आता घाबरून मात्र गेलेली आहे. (या भागासाठी आम्ही कुठलेही चित्र दिलेले नाही.)

(काय असेल हो, तुमचा काही अंदाज आहे का, असे काही प्रश्न विचारावे.)

घाबरलेली सगुणा घरी जाते, घडलेला सगळा प्रकार नवऱ्याशी बोलते. (आता वरच्या कोपऱ्यातील मोठे एक घर सोडून बाकी सगळा फलक मोकळा केला तरी चालेल. आता फलकमध्यावर चित्र १८ लावून घ्यावे.)

'तू रक्त नीट दिलं नसशील, काहीतरी गोंधळ घातला असशील नेहमीसारखा.' तो तिलाच रागावतो. आशाताईनी आपल्याला तपासणीला यायला सांगितलंय तेव्हा त्यांनाच काय ते माहित असेल, असे ठरवून सगुणा आणि संपत आशाताईकडे जातात. (आपण फलकाच्या उजवीकडच्या वरच्या भागातले मोठे घराचे चित्र सुरवातीपासूनच वर सांगितल्याप्रमाणे काढून टाकलेले नाही, ते आता आशाताईचे घर म्हणून वापरता येईल. त्या घराकडे जाणाऱ्या सगुणा व संपतचे पाठमोरे चित्र : १९ लावावे.)

आशाताई सगुणाचं म्हणणं ऐकून घेतात आणि म्हणतात, सीमासिस्टरांनी जायला सांगितलंय ना आयसीटीसीला, मग जायला पाहिजे. (यासाठी चित्र दिलेले नाही)

(तुम्ही जर आशाताईच्या जागी असतात तर तुम्ही सगुणाला काय म्हणाला असतात, आशाताई म्हणाल्या तेच, की काही वेगळे; असा प्रश्न इथे विचाराता येईल.)

संपतराव व सगुणा आयसीटीसीला जातात. (आयसीटीसीचे चित्र : २० लावून हवे तर संपत सगुणाचे पाठमोरे चित्र (चित्र: १९) पुन्हा येथे वापरता येईल.) समुपदेशकांनाही भेटतात. बनकर नावाच्या बाई तिथे समुपदेशक म्हणून काम करतात. त्या सगुणाशी बोलतात, (चित्र : २१) तिची सगळी माहिती घेतात. तसंच गरोदरपणात एचआयव्हीची तपासणी का करावी लागते, हेही सांगतात. "गर्भवतीला जर एचआयव्ही असेल तर तो पुढे पोटातल्या बाळालाही होऊ शकतो; पण वेळीच कळल्यास उपचार करून तो टाळता येतो, म्हणून आता प्रत्येक गर्भवतीची तपासणी करायला आम्ही सांगतो." बनकरबाई सांगतात. "सबसेंटरला झालेल्या तपासणीत नीट कळलेलं नव्हतं, म्हणून इथे पुन्हा रक्त घ्यायला हवं." असं सांगून सगुणाला पुन्हा रक्त घ्यायला पाठवतात. इथल्या प्रयोगशाळेत पुन्हा रक्त घेतलं जातं. त्या रक्ताच्या नमुन्यावरच खात्रीशीर निदानासाठी तीनदा तपासणी करून मगच खात्रीशीर रिपोर्ट दिला जाईल, तो घ्यायला दोन दिवसांनी पुन्हा या असं त्यांना सांगितलं जातं. दोन दिवसांनी पुन्हा सगुणा आणि संपत आयसीटीसीत येतात.

(चित्रे आहेत तशीच ठेवून)

आयसीटीसीत आल्यावर समुपदेशक बनकरबाई सगुणाला एचआयव्ही असल्याचं सांगतात. त्या संपतलाही बोलावतात. (चित्र २२ सगुणाच्या शेजारी लावावे.) “आता तुम्हाला जिल्हा रुग्णालयात जाऊन पुढच्या तपासण्या करून घ्याव्या लागतील, तिथे एआरटी सेंटर आहे, तिथे औषधं मिळतील.ती सोय आमच्या इथे नाही.” त्या म्हणतात. एचआयव्ही असला, तरी तुम्ही घाबरायचं कारण नाही, आणि योग्य औषधं घेतली तर बाळाला लागण पण होणार नाही हेही त्या सांगतात. शेवटी म्हणतात, “संपतरावांचीही तपासणी करायला हवी.” पण संपत म्हणतो, “मला काय होत नाहीये, मी तपासनी करून घेणार नाही.” समुपदेशक थोडी विनंती करतात, पण उद्या पुन्हा येईन असं सांगून संपत निघून घरी येतो. (या टप्प्यावर चित्रे २०, २१, २२ व आणखीही काही चित्रे फलकावर असली तर ते काढून घ्यावीत. फलक बराचसा रिकामा करून घ्यावा, आणि गोष्ट पुढे सांगत जावे.)

आपल्यावर काय प्रसंग आलेला आहे, याची खरी नीट कल्पना दोघांनाही आलेली नाही. अर्धवट काहीतरी समजलंय, पण नीट काहीच पत्ता लागलेला नाही. मात्र आपल्याला उपकेंद्रातून तपासणीला इथे पाठवलंय आणि इथून जिल्ह्याच्या हॉस्पिटलला पाठवत आहेत, याचा अर्थ सगुणाला मोठा आजार - एड्स आहे; आणि कदाचित संपतलाही तो असणार. याचा अर्थ आता आपण मरणार, समाज आपल्याला वाळीत टाकणार. हे नक्की कशामुळे झालं, असा विचार दोघांच्याही मनात आहे. एकमेकांशी काहीही न बोलता दोघं घरी येतात.

(समुपदेशकांनी आणखी काय काय सांगितले असेल, असा प्रश्न इथे सहभागींना विचारता येईल. एच.आय.व्ही म्हणजे काय, एड्स आणि एच.आय.व्हीत नेमका काय फरक आहे, हा आजार कसा पसरतो, त्याबद्दलच्या कोणत्या गैरसमजुती आहेत, त्यासाठी उपचार आहेत का, ते कुठे मिळतात, इ. मुद्दे चर्चेत यावेत.)

(इथे चित्र २३ लावावे, हा संपत-सगुणाचे घराचा आतला भाग दिसतो आहे) घरी गेल्यावर संपत (चित्र २४) आपल्या आईला (चित्र २५) सांगतो, सगुणाला एड्स झालाय. (आई घरात बसलेली आणि तिच्याकडे बघत संपत कट्ट्यापाशी उभा अशाप्रकारे चित्रे लावावीत. सगुणा या चित्रात नसेल.)

आपल्याला तपासणी करायला सांगितली होती हे तो बोलतच नाही. सगुणाच्या सासूबाई म्हणतात, “तिला उनाडायला हवं असतं सारखं, मग दुसरं काय होणार!” आईच्या सल्ल्याप्रमाणे सगुणा आणि पिंकीला संपत घराबाहेर काढतो. माहेराशिवाय अशा परिस्थितीतल्या बाईला कुठला आसरा असणार? सगुणा माहेरी जाते. (चित्र २६)

इकडे संपतही चिंतेत पडलेला आहेच. त्याला तपासणी करून घ्यायला सांगूनही त्यानं ती करून घेतलेली नाही. याची त्याला आठवण आहे, पण त्याचा धीरच होत नाहीय. काहीतरी करायला हवं, असं मात्र त्याला सारखं वाटत राहातंय. तो घाबरून गेलाय. सगुणाला एड्स आहे, म्हणजे आपल्यालाही असेल, तो तपासणी करायच्या आधीच शरीरातून काढून टाकता आला तर पाहावा, या विचारानं संपत गावाबाहेर बसून झाडपाल्याची औषधे देणाऱ्या (चित्र : २७) एका माणसाकडे जातो. (चित्र २७ मधल्या माणसासमोर बसलेला संपत चित्र : २८)

‘या आजारासाठी महाग औषधं आणावी लागतील, आजार बरा करता येईल, पण त्यासाठी दहा हजार रुपये लागतील, तो माणूस संपतला म्हणतो.

(अशा कुठल्याही औषधांनी काहीही फायदा होत नाही, उलट तोटा होण्याची शक्यताच जास्त असते, हे सर्वांना माहीत आहे ना, याची आपण खात्री करून घ्यावी.) (आता २७ व २८ काढून घ्यावीत)

सगुणा बाळंतपणाला माहेरी आलेली असली तरी हॉस्पिटलमध्ये स्वतःचे नाव तिनं घालून दिलेलं नाही. आपलं नाव हॉस्पिटलात घातलं, तर पुन्हा तशाच तपासण्या होतील, पिंपळगावात झालं तेच इथे होईल, ह्याची तिला कल्पना आलेली आहे. प्रायवेटमध्ये गेलं तर कदाचित डॉक्टर बाळंतपण करायलाही तयार होणार नाहीत, अशीही तिला शंका येते आहे. पाहतापाहता सगुणाचे दिवस भरले आणि ती घरीच बाळंत झाली. (चित्र : २९) अनेक बायका एरवीही हॉस्पिटलमध्ये न जाता घरीच बाळंत होत असल्यानं कुणीच त्याबद्दल जास्त काही विचार केला नाही. सगुणाला बाळ झालं, (मुलगा की मुलगी? हे सहभागींच्या इच्छेनं ठरवा.) संपतला निरोप जाऊनही तो बाळाला पाहायला किंवा सगुणाला भेटायलाही आलाच नाही. तो तिकडे काय करत असेल; (चित्र ३० लावावे.) सामान्यपणे अशा परिस्थितीत पुरुष जे काही करतात तसेच काहीतरी संपतही करण्याची शक्यता आहे. (या चित्रापासून काही अंतरावर अशाप्रकारे चित्र : ३१ लावावे की एकमेकांपासून विलग झालेले ते जोडपे कसे खिन्नपणे जगत आहेत हे जाणवावे.) सगुणाचे काय, ती तर डोक्याला हात लावूनच बसलेली आहे. आता आपण इथे एक ब्रेक घेऊ.

(३० ते ४० मिनिटे)

(इथे आवश्यक तर पाणी पिण्यासाठी पाच मिनिटांची सुटी द्यावी.)

यानंतर गोष्टीत काय होईल? (सर्वासोबत एकत्रच चर्चा करावी किंवा गट करून त्यांना १५ मिनिटे चर्चेला वेळ देऊन त्यानंतर सर्वांबरोबर चर्चा करावी.) त्यामध्ये - आता या कुटुंबात कुणाकुणाला एचआयव्ही असेल, सगुणाला तर एचआयव्ही आहे, हे आपल्याला माहीतच आहे. बहुतेक संपतलाही एचआयव्ही असेल अशी शंका आहे; पिंगी आणि छोट्या बाळालाही एचआयव्ही असेल का, असेल तर पुढे काय घडेल, असे प्रश्न विचारावेत. त्यातून एचआयव्हीबद्दल असलेल्या सहभागींच्या समजुती योग्य आहेत ना, हे कळेल, आणि त्यात आवश्यक ती माहिती देण्याची संधीही मिळेल. ती घ्यायला हवी.

(१५ मि. गटचर्चा + १५ मि. एकत्र चर्चा)

सगुणाच्या सगळ्या संसाराचा आत्ता विस्कोट झालेला आहे. तिला नवऱ्यानं टाकलेलं आहे, माहेरचे आत्ता गप्प आहेत, पण पुढं काय घडेल त्याची आपल्याला काही माहिती नाही. कदाचित सगुणाला माहेरीही आधार मिळणार नाही, मिळाला तरी मानानं राहाता येणार नाही. मुलांच्या शिक्षणाकडे, आहारपोषणाकडे नीट लक्ष दिलं जाणार नाही. ती कदाचित वैतागून स्वतःचं काही बरं वाईट करून घेईल. संपतचं जे व्हायचं ते होणारच. त्याला एचआयव्हीआहे की नाही हे त्यानं तपासलेलं नाही. कदाचित त्याचा आजार वाढेल, तोपर्यंत तो तपासणीला जायचा नाही. अशी गोष्ट आपण ऐकली की आपलं मन दुःखी होतं. आपल्याला सर्वांना नेहमी सुखांतिका आवडतात. सुखांतिका म्हणजे, ज्या गोष्टीचा शेवट गोड होतो ती, सुखांतिका. आपल्याला संपत सगुणाचा संसार सुखाचा व्हायला हवा आहे.

एवी जीवनात एकदा जे होतं ते होतं, तिथे आपल्याला हवं असेल ते घडण्यासाठी आधीपासून तयारी करावी लागते. पण ही गोष्ट असल्यानं, इथं आपल्याला काही बदल घडवण्याची शक्यता आहे. आता आपल्याला या गोष्टीचा जर सुखांत व्हायला हवा असेल, आपल्याला (इथे संपत व सगुणा- बाळे ही दोन्ही चित्रे काढून चित्र ३२ लावावे अशी महत्त्वाची चित्रे लावताना नेहमी फलकमध्यावर लावावीत म्हणजे बघणाऱ्यांवर त्याचा परिणाम अधिक होतो.) तर आपण काय केलं तर तर तो तसा होईल, ह्या विषयावर आपण बोलू.

चर्चेत खालील मुद्दे यावेत.

१. बाळाला लागण होण्याची शक्यता कमी होण्यासाठी सगुणाला गर्भारपणात व बाळंतपणानंतरही गरजेनुसार औषधोपचार मिळावेत. तिचे बाळंतपणही वैद्यकीय व्यवस्थेत देखरेखीखाली व्हावे.
२. संपत, पिंगी यांच्यापैकी एकाला वा दोघांनाही लागण आहे की नाही हे समजण्यासाठी त्यांची प्रथम तपासणी व्हायला हवी. ती होण्यासाठी आणि संपतचे सहकार्य मिळावे म्हणून त्यांचे मन वळवायला हवे. आवश्यकता असेल तर त्यांना उपचार उपलब्ध व्हावेत.
३. बाळाची तपासणी आवश्यक तशी लवकरात लवकर होऊन बाळाला एच.आय.व्ही नाही हे सिद्ध व्हावे, किंवा जर असेलच तर ताबडतोबीने उपचार सुरू व्हावेत.
४. सरकारी व्यवस्थेनुसार एचआयव्हीबाधित लहान मुलांना शासनप्रमाणित पोषकआहार मिळण्याची व्यवस्था आहे त्यानुसार आवश्यकतेनुसार पिंगी व बाळाला जर एकाला वा दोघांनाही आवश्यकता असेल तर त्यांना फायदा मिळावा.

‘बाळाला लागण होण्याची शक्यता कमी व्हावी.’ असं आपण म्हणालो, पण ते कसं?

‘सगुणाला औषधोपचार मिळून बाळाला लागण होण्याची शक्यता कमी व्हावी.’ असं आपण म्हणालो, पण ते कसं घडतं हे आपल्याला माहित आहे का?

(सहभागींना याबद्दल काय माहित आहे, ह्याचा थोडा अंदाज घेऊन, नंतर तांत्रिक माहिती चित्रांचा वापर करून द्यावी.)

आज ऐकलेल्या गोष्टीमध्येही आपण चित्रांचा वापर केला होता. आताही तशीच चित्रे वापरणार आहोत पण त्यापूर्वी त्या चित्रांच्या भाषेतला एक महत्त्वाचा शब्द तुम्हाला सांगायला हवा. एचआयव्ही. आता हा एच आयव्ही आपण चित्रानं कसा सांगायचा ते पाहू या.

(आपले चित्रकथेतले चित्र ३२ फलकाच्या वरच्या भागात मध्यावर लावलेले ठेवायला हरकत नाही. आपली प्रयत्नांची दिशा दाखवण्यासाठी)

सर्वप्रथम आपण आपल्या चित्रासाठी एक नियम ठरवू. एखादी व्यक्ती दाखवायची तर आपण चित्र दाखवतो, पण त्या व्यक्तीच्या शरीरात एचआयव्ही आहे हे कसं दाखवायचं? (चित्रमाहिती १) हे एक माणसाचं चित्र आहे. हे चित्र वाचा असं म्हटलं तर तुम्हाला सहज वाचता येतं, आता हे पुढचं चित्र बघा. (चित्रमाहिती २) हे एचआयव्हीचं चित्र आहे. एचआयव्ही तुमच्या परिचयाचा असला तरी तो दिसतो कसा, हे तुम्ही बघितलेलं नसणार. आता हा एच आयव्ही मी या व्यक्तीवर लावला. (चित्रमाहिती १च्या खाद्याशी चित्रमाहिती २ लावावे) तर चित्राच्या भाषेत मला काय सांगायचं आहे, तर ह्या माणसाला एचआयव्ही आहे. प्रत्यक्षात एचआयव्ही असला तर तो काही असा आपल्या कपड्यावर समारंभाच्या प्रमुख व्यक्तींना लावतात तसा बॅज असल्यासारखा किंवा कुठल्याच प्रकारे वरून दिसत नाही, पण चित्रात आपण तसा दाखवू म्हणजे आपल्याला ते वाचता येईल. म्हणजे या चित्राचा अर्थ असा की या माणसाला एचआयव्ही आहे.

आता हे चित्र तुम्ही वाचून दाखवा. (चित्रमाहिती ३ या चार गर्भवती स्त्रिया आहेत. त्या एकत्र ठेवता येतील पण कापून वेगवेगळ्या ठेवल्या तर सांगताना अधिक सोईचे पडते. त्या

फलकाच्या वरच्या भागात आडव्या रेषेत लावा. (म्हणजे कसे ते समजण्यासाठी पहा, पाठच्या कव्हरवरचे चित्र)) या चार गर्भवती स्त्रिया आहेत, आणि त्यांना सर्वांना एचआयव्ही आहे. (आता ही चार चित्रे काढून घ्या व फलकावरून काढून घ्या व त्याजागी चित्रमाहिती ४ म्हणजे बाळाला मांडीवर घेतलेल्या चार बाया लावा.) सोईसाठी चित्र क्र. ४ चे दोन भाग अ व ब केलेले आहेत. आता हे चित्र काय म्हणते आहे, ते सांगा. तर या चार एच आयव्ही असलेल्या स्त्रिया आहेत आणि त्यांना मुले झालेली आहेत, त्या मुलांनाही एचआयव्ही आहे का? बघा.

(इथे सहभागींना स्वतः बघायला प्रवृत्त करून फक्त एकाच बाळाला एच आयव्ही असल्याचे त्यांच्याकडूनच उत्तर मिळवून घ्यावे.) ते सर्वांना स्पष्ट व्हावे म्हणून एक बांगडीसारखा आकार चित्रमाहिती ५ दिलेला आहे तो चार बाळांमधल्या एकाच बाळाला एच आयव्ही असल्याचे दिसते आहे, त्याभोवती लावावा.) असेच होते. एचआयव्ही असलेल्या आईकडून प्रत्येक बाळाला एचआयव्ही पोहोचतोच नाही. चारातल्या एका बाळालाच तो होतो. मात्र ते कुठलेही असू शकते. (इथे चित्रातला क्रम बदलून एचआयव्ही असलेले बाळ पहिले वा शेवटचे मधले ठेवून दाखवता येईल. तीन बाळांना होऊ नये म्हणून आपण कुठलेली प्रयत्न केलेले नव्हते. नैसर्गिकपणे, आपोआपच तसे होते. कसे काय, असा प्रश्न इथे तुम्हाला पडेल. ते आता आपण बघू.

बाळ आईच्या पोटात वाढत असले (पुन्हा चित्रमाहिती ३ मधील एखादी गरोदर स्त्री वरच्या चार मातांपैकी पहिलीच्या साधारण खाली फलकावर लावून) तरी आईचं रक्त बाळाला सरळथेट मिळत नाही. रक्त वारेच्या मार्फत बाळापर्यंत जातं. वारेमध्ये एकाप्रकारे ते रक्त गाळले जाते आणि त्यातले फक्त पोषण बाळापर्यंत पोहोचते. (चित्रमाहिती ६: गर्भात बाळ हे गर्भवतीच्या चित्राच्या खालच्या बाजूला लावावे. या चित्रात बाळाला मिळणारे पोषण वारेतून कसे मिळते हे दाखवलेले आहे.) एचआयव्ही किंवा इतरही काही रोगजंतू वगैरे बाळाकडे सहसा जाऊ शकत नाहीत. त्यामुळे आईला एचआयव्ही असला तरी बाळाला तो होतोच असे नाही. पण कधी काही कारणानं

वारेला इजा झालेली असली किंवा इतर काही आजारांनं वारेला सूज आल्यानं जखम झालेली असली, तर त्यातून एचआयव्ही बाळापर्यंत पोचू शकतो. हे काही प्रत्येक बाईबाबत घडेलच असं नाही. म्हणून गर्भारपणात एचआयव्ही प्रत्येक बाळापर्यंत पोचत नाही; तरी थोडी शक्यता असतेच. पण बाळाला असलेला धोका येवढ्यावर संपत नाही. गर्भारपण संपल्यावर बाई बाळंत होत असताना कळा येतात. (गर्भवतीच्या चित्राशेजारी चित्र ७ : बाळंतपणाचे चित्र लावावे) बाळंतपणात गर्भशियाला आचके येऊन शरीर बाळाला बाहेर काढू पाहात असते, बाळ बाहेर येत असते तेही बाळवाटेच्या अरुंद जागेतून (आपले म्हणणे डोळ्यासमोर यावे म्हणून चित्र ८ अरुंद जागेतून येणारे बाळ - हे बाळंतपणाच्या चित्राच्या खाली लावावे). रक्त, योनीतला ओलसरपणाही त्याच्या अवतीभोवती असतो, शिवाय बाळाची त्वचा अगदी नाजूक असल्याने त्यावर थोडेसे खरचटले, तरी त्यातूनही बाळाच्या शरीरात एचआयव्ही शिरण्याची काहीशी शक्यता असते. पुढे आई बाळाला जे अंगावरचं दूध पाजते, त्यातूनही बाळाच्या शरीरात एचआयव्ही जाण्याची शक्यता असते. (बाळंतपणाच्या चित्रापलीकडे आडव्या रेषेत चित्रमाहिती ९ : स्तनपानात लागणीचं चित्र लावावे) अर्थात ह्या फक्त शक्यता असतात, म्हणजे असे असूनही बाळाला एचआयव्ही न होण्याची शक्यताही भरपूर असते. म्हणूनच कुठलीही काळजी घेतली गेली नाही, तरी एचआयव्ही असलेल्या मातेला लागण नसलेले बाळ होऊ शकते. कोणतेही विशेष उपचार न मिळालेल्या मातेच्या साधारणपणे दर चार बाळातल्या एका बाळाला एचआयव्ही होण्याची शक्यता असते, हे आपण मगाशी बोललोच. (पुन्हा वरच्या ओळीतील चित्रांकडे सहभागींचे लक्ष वेधून चार मातांपैकी एकीच्याच बाळाला एचआयव्ही होतो, उरलेली तीन बाळं एचआयव्ही नसलेली होतात, हे स्पष्ट करावे.)

पण थांबा, 'चारात एक' शक्यता आपल्याला आता पुष्कळच कमी करता येते. योग्य वेळी औषधं देऊन आईच्या शरीरातील एचआयव्हीचं प्रमाण खूप कमी करता येतं. कसं?

पहिली शक्यता आहे ती गर्भारपणात लागण होण्याची. ही शक्यता कमी करायला औषध देता येतं. (गरोदरपणाच्या चित्राखालील वारेच्या चित्राखाली औषधांच्या चित्राची पट्टी चित्रमाहिती १० लावावी) बाळंतपणातही गोळ्या देऊन (आणखी एक औषधांच्या चित्राची पट्टी तशीच बाळंतपणाच्या चित्राखाली लावावी) तसेच बाळाला जन्मल्याजन्मल्या औषध सुरू करून त्या काळातली शक्यता घटवता येते. स्तनपानाच्या काळात आईला आणि किंवा बाळाला औषध देऊन तीही शक्यता खूप कमी करता येते. (औषधांची तिसरी पट्टी लावावी.) इथे स्तनपानाच्या चित्राच्या खालच्या बाजूला

औषधांच्या पट्टीवर शेजारच्या चित्रात दाखवल्या प्रमाणे झोळीचे चित्र (चित्रमाहिती ११ लावावे) अशी सगळी औषधे देत राहाल तर ही शक्यता खूपच कमी होते. म्हणजे जवळजवळ संपतेच. (मागच्या कव्हरच्या आतल्या बाजूला असे एक चित्र आम्ही दिलेले आहे, ते कापून त्याचाही वापर हवा तर करता येईल, किंवा तसे चित्र तुम्ही तयारही करू शकाल. हे चित्रमाहिती १२ : १००पैकी १-२), मोठ्या चित्रातले बाळ लांबून बघून सहभागींना कदाचित समजणार नाही, असे झाले तर सहज दिलेले असे एक चित्र चित्रमाहिती : १३ असे सोबत दिलेले आहे. ते दाखवून तसे बाळ मोठ्या चित्रातून शोधून काढायला सहभागींना जवळ बोलावून सांगावे. आपण प्रयत्न करून प्रत्येक बाळाबाबत ही शक्यता इतकी कमी उरवायला हवी. याबरोबर सुरू झालेली ही औषधे मात्र आता त्या स्त्रीने जीवनभरासाठी घ्यायची आहेत. त्यासाठी तिने जिल्हा रुग्णालयातील एआरटी केंद्रात नाव नोंदवून तेथे सातत्याने येत राहाणे, औषधे अत्यंत नियमितपणे व वेळेवर घेणे तसेच आवश्यक त्या तपासण्या करत राहाणे कमालीचे आवश्यक आहे.

(२५-३० मिनिटे)

बाळाला एच आयव्हीची लागण होण्याची शक्यता कमीतकमी होण्यासाठी आपण काय करायला हवं होतं?

आता पुन्हा आपण आपल्या सगुणेची गोष्ट आठवू. तिला तर कुठलंच औषध मिळालेलं नाही, त्यामुळे तिच्या बाळाला एच आयव्ही लागण्याची शक्यता जास्त आहे. आपण जर सगुणेच्या गावाच्या आशा असू, किंवा आपल्याला सगुणा माहित असेल, तर आपली इच्छा 'बाळाला लागण होण्याची शक्यता कमीतकमी व्हावी' अशीच असणार. सगुणेच्या बाळाला एचआयव्हीची लागण होण्याची शक्यता कमीतकमी होण्यासाठी आपण काय करायला हवं होतं? या बाळाला एचआयव्ही पासून सुरक्षित ठेवण्याचा जास्तीतजास्त प्रयत्न आपण कसा करू शकलो असतो?

(हे सहभागींना विचारून तांत्रिक माहिती समजली आहे का, आणि तिचा या काल्पनिक प्रसंगात वापर करता येतो का हे समजून घेता येईल. त्यात काही कमतरता असल्या तर त्या भरून काढता येतील.)

या प्रश्नाचं उत्तर देताना बदलाचे प्रयत्न सगुणानं, तिच्या आईवडलांनी, आणि संपतनं करायला हवे होते, शेवटी त्यांचीच जबाबदारी आहे, अशीही उत्तरं इथे येतील. ती बरोबरच आहेत. पण माहितीही नाही, आणि संधीही नाही, यामुळे सगुणा आणि संपत हे प्रयत्न करू शकले नाहीत, असं मानलं तर ही परिस्थिती

बदलवण्यासाठी आशाताई काही प्रयत्न करू शकल्या असत्या का? आपण स्वतःला जर त्या जागी मानलं तर आपण काय करू?

सगुणाची पुढे दिलेली चार चित्रं ओळीनं लावावी. हे चार टप्पे आहेत. इथे बदल घडायला हवा आहे. या टप्प्यावरचा एखादा प्रयत्न आपल्याला जमला, किंवा जमला नाही तरी आपण पुढच्या टप्प्यावरचे प्रयत्न करायला हवेतच. (चार चित्रं १. उपकेंद्रात रक्ततपासणी झाली २. समुपदेशकांनी एआरटी सेंटरला जायला सांगितलं ३. सगुणानं माहेरी गेल्यावर घरीच बाळंतपण करून घेतलं आणि बाळाला आपलं दूध दिलेलंही असणारच. ४. संपतनं तपासणी करून घेतली नाही, उलट तो जडीबुटीवाल्याकडे गेला.

शक्य असेल तर या टप्प्यावर सहभागींचे गट करून त्यांना वर दाखवलेल्या मुद्द्यांपैकी प्रत्येक गटाला एक मुद्दा देऊन काय करायला हवं हे कोऱ्या पण मागे वेल्वेट पेपरचा तुकडा लावलेल्या कागदावर लिहायला प्रवृत्त करावे. त्यांचे मुद्दे सामान्यपणे खालीलप्रमाणे असतील.

१. उपकेंद्रात सगुणाला वेगळी वागणूक मिळाली, किंवा तिला तसं वाटलं असेल. पण तिची समजूत घालता आली असती, म्हणजे ती आयसीटीसीत अधिक शांत मनानं गेली असती. ती घाबरून गेली नसती.
२. आयसीटीसीतून परत आल्यावर तिचा पाठपुरावा करायला हवा होता.जिल्हा रुग्णालयात तिनं जावं असा आग्रह करून, त्यातलं कारण तिला सांगायला हवं होतं.
३. समजा, सासूबाईंच्या हट्टानं तिला माहेरी पाठवलं गेलं असलं, तरी तिकडेही ती उपचार मिळू शकतील अशा एआरटी केंद्रात जाऊ शकली असती. शिवाय तिचं बाळंतपण हॉस्पिटलमध्ये झालं असतं, शिवाय बाळाला आपलं दूध देताना तिनं दुधातून लागण बाळाकडे जाऊ नये ह्यासाठी औषधं घेतली असती, बाळालाही दिली असती.
४. संपतनं स्वतः तपासणी करून घ्यावी यासाठी आपण पाठपुरावा केला असता तर त्याच्या तब्येतीची काळजी घेता आली असती. कदाचित संपतचं मन पालटलं असतं, त्यानं सगुणाला परत आणलं असतं, पिकी आणि बाळाची तपासणी करण्याची गरज सगुणा-संपतना समजावून सांगता आली असती.

इथपर्यंतची चर्चा सहभागींकडून करवून घ्यावी.

(येणारे मुद्दे कदाचित ओळीनं कालानुक्रमे सुरवातीला येणार नाहीत, त्यांची यादी करून ठेवावी, नंतर योग्य जागी चित्रात लावावेत.)

आपण आतापर्यंत एचआयव्हीच्या बाळापर्यंत पोचू नये या दृष्टीने विचार केलेला असला तरी आणखीही बरेच प्रश्न या परिस्थितीत संभवतात. आपण मगाशी त्यांचा थोडा विचार करत होतोच. सगुणा गरोदर आहे, तीन वर्षांची लहानगी तिच्या सोबत आहे. तिला घरातून काढून लावल्यावर त्याचा तिला किती त्रास झाला असेल हे आपण समजू शकतो. या गोष्टीत सगुणाच्या आईवडलांनी तिला आसरा दिला, वान्यावर सोडली नाही म्हणून बरं, पण माहेरचा आधार अजिबात नसता तर बिचान्या सगुणाचे आणि तिच्या बरोबरीनं पिकीचेही किती हाल झाले असते!

सगुणाला घराबाहेर काढल्याची बातमी आपल्याला मुद्दाम येऊन कुणी सांगितली नाही तर आपल्याला काहीच कळणार नाही, की आपल्याला कळत राहावं ह्याकडे आपण त्याच गावात राहत असल्यानं करता येईल. कदाचित पिकी आपल्या अंगणवाडीत येत असेल, ती अचानक यायची बंद झाल्यानं आपल्याला कळेल का? एखाद्या गरोदर बाईला माहेरून आधार नाही, सासू हाकलून देते आहे, अशा परिस्थितीत स्वतःची आणि वर लहान लेकराची जबाबदारी तिला पेलणे फार अवघड जाईल.

आपल्या कामाच्या दृष्टीनं 'बाळाला लागण व्हायला नको, म्हणून आपण प्रयत्न करतो' पण असे प्रयत्न सफल व्हायला हवे असले, तर सगुणासारख्या बाईला जीवनात काय काय भोगावं लागू शकतं, ह्याचाही आपल्याला अंदाज असायला हवा. समजा, कुणीच आसरा दिला नाही, तर ती काय करेल? एखाद्या आधार संस्थेत आसरा शोधेल, की कुणी तिच्या आणि पिकीच्या अगतिकतेचा गैरफायदा घेतील, की सगळाच त्रास असह्य होऊन सगुणा एखादी विहिर जवळ करेल? असं झालं तर ते लहानसं पिळू, पिकी काय करेल? तीही आईसोबत रानोमाळी फिरेल, भीक मागेल, की कुणी समाजकंटक माणसं तिचाही गैरफायदा घेऊ पाहतील? सरकारी व्यवस्थेतून औषधं, साहाय्य मिळू शकतं; पण ते मिळण्यासाठी सगुणाला मदत करावी लागेल. एक गोष्ट आपल्याला सर्वांनाच आपल्या कामातून दिसेल की आपल्यासाठी करणारं कुणीतरी आहे, हे कळलं तर माणसं धीरानं प्रयत्न करतात. अपेक्षेहून जास्त ताकदीनं संकटांचा सामना करतात. कुठलाच दुसरा मार्ग उरला नाही तर अशा स्थितीतल्या स्त्रियांना आधार देणाऱ्याही संस्था आहेतच. त्यांचं साहाय्यही घेता येईल. पण शक्य तोवर कुटुंबातून बाहेर हाकललं जाऊ नये, घरातच स्वीकार मिळायला हवा, हे केव्हाही जास्त चांगलं.

एचआयव्ही असलेल्या व्यक्तीला आपल्याला एचआयव्हीआहे हे इतरांना समजू नये अशी इच्छा सामान्यतः

असते. समाजाचा या एचआयव्हीकडे बघण्याचा दृष्टीकोण अद्याप पुरेसा मोकळा झालेला नाही, त्यामुळे समाज आपल्याशी वागताना भेदभाव करेल, आपली नालस्ती करेल अशी चिंता या एचआयव्ही असलेल्यांना वाटत असते, असे काहीही न होता सगळे व्यवस्थित पार पडेल असा विश्वास निर्माण करायला हवा. अंगणवाडीताईनी व आशाताईनी ह्या गोष्टीची जाणीव ठेवून कुठलीही मदत करताना त्यातल्या एचआयव्हीच्या मुद्द्याचा बोभाटा कुठेही होणार नाही अशी काळजी घ्यायला हवी. एचआयव्ही असल्यामुळे एखाद्या बाईचे बाळंतपण सरकारी दवाखान्यात नाकारले जात नाही, हे तर अगदी आवर्जून सांगावं. (हा मुद्दा सामान्यपणे सहभागी स्त्रियांकडून चर्चेत येतोच, त्याचा उल्लेख करून ही बाब आपल्याला त्यांच्या मनावर पक्केपणानं ठसवायला हवी.)

(२० मिनिटे)

समजा, ह्या सर्व गोष्टी आपण केल्या, आशाताईंऐवजी आपली (एखादी थोडं कमी लक्ष देणाऱ्या सहभागीचं नाव वापरून, म्हणजे तिचं लक्ष वेधलं जातं.) मानसी त्या जागी आहे, आणि तिनं हे सगळं केलं आहे. तर आता आपली गोष्ट आपण पुढे नेऊ.

समजा, संपतला एचआयव्ही आहे, आणि पिंकीलाही.

आता काय करायचं?

सगुणाची प्रतिकारशक्ती किती आहे हे पाहून डॉक्टरांनी औषधं सुरू केली असणार. ती गरोदर असल्यानं तिच्या तब्येतीसाठी आवश्यक नसेल तरी बाळाला एच आयव्ही लागू नये म्हणून तिला डॉक्टर औषध सुरू करायला सांगणारच.

संपत, पिंकी यांच्याही प्रतिकारशक्तीची तपासणी करून घ्यायला आणि आवश्यकतेनुसार औषधं घ्यायला सांगायचं. आणखीही काही गोष्टी आपण करायला हव्यात.

एचआयव्ही असलेल्या बालकाच्या पोषणाकडे विशेष लक्ष द्यायला हवं. आजारपणात तर पोषणाची गरज जास्त असतेच पण आजारी नसलेल्या बाळालाही त्यानं/तिनं एरवी खाल्लं असतं त्याहून जास्त खायला हवं. लहान मुलं इकडेतिकडे हिंडत असताना त्यांच्या खिशात शेंगादाणे, फुटाणे, गुळ, खडीसाखर दिली तर मुलं ते खातात. वाढत्या वयाच्या बालकांना प्रथिनं मिळायला हवीत, कारण शरीराची घट भरून निघण्यासाठी आणि वाढ होण्यासाठी प्रथिनांची आवश्यकता असते. कडधान्यं, डाळी, अंडी, ह्यामध्ये भरपूर प्रथिनं असतात. शासन प्रमाणित पोषक आहारातही

प्रथिनांचं प्रमाण भरपूर असतं. त्यामुळे कार्यक्रमांतर्गत मिळणारा पोषक आहार त्या बाळाला मिळेल असं आपण बघायला हवं.

आणखी काय काय करायचं?

सगुणाच्या छोट्या बाळाची तपासणीही करायला हवी. तेही तिला सांगायला हवं.

छोट्या बाळाची तपासणी केंव्हा करायची?

बाळ दीड महिन्यांचं झाल्यावर पहिली तपासणी करायला हवी. त्यात जर एचआयव्ही असल्याचे दिसले तर लगेच पुन्हा तपासणी करून खात्रीशीर निदान करून घेतले जाते. जर या पहिल्या तपासणीत एचआयव्ही बाळात आल्याचे दिसत नसेल, तर स्तनपान करणे पूर्ण थांबवल्यावर तीन महिन्यांनी अशीच तपासणी पुन्हा केली जाते. त्यानंतरही पक्क्या खात्रीसाठी बाळ दीड वर्षांचं झाल्यावर एकदा तपासणी करून घ्यायची असते.

समजा, आपल्या गोष्टीतल्या सगुणाच्या बाळाच्या या तपासण्या केल्या आणि त्यात बाळाला एचआयव्ही नसल्याचं निदान आलं.

आपल्याला सर्वांनाच याचा खूप आनंद झाला.

(१० मिनिटे)

आता आपण आणखी काय करायला हवं?

पिंकीला आधी म्हणल्याप्रमाणे अतिरिक्त सकस आहार द्यायला हवा.

घरातल्या तिघा लोकांना आधार, त्यांच्या आजाराबद्दल गोपनीयता राखली जाईल याची शाश्वती सातत्यानं द्यायला हवी, तसंच त्यांच्या प्रकृतीसाठी औषधं सुरू झाल्यावर नियमितपणे औषधं घेत राहण्यासाठी प्रोत्साहन द्यायला हवं. सगुणाशी बोलून आवश्यकतेनुसार तिच्या सासूशी किंवा माहेरी संवाद साधून एचआयव्हीबद्दल त्यांच्या मनातले गैरसमज दूर करण्याचे सहकार्यही देऊ करायला हवं. म्हणजे सगुणाला दुज्याभावानं वागवलं जाणार नाही. असं झालं तर नियमित औषधं, आहार आणि आधार या मदतीवर सगुणा-संपत आणि त्यांची दोन्ही लेकरं यांचा संसार सुखाचा होऊ शकेल आणि आपल्यालाही योग्य वेळी मदत केल्याचा आनंद मिळेल. विस्कोट झालेला अनर्थ झालेला एक संसार पुन्हा सुखाचा होईल. (चित्र ३५ फलकावर लक्ष जावे असे लावून ठेवलेले आहेच, नसल्यास ठेवावे.) मुख्य म्हणजे आपली पिंकी आणि तिचं छोटं भावंड आईवडलांसोबत जगतील. त्यांच्या आईवडलांना आणि

कदाचित त्यांनाही एचआयव्ही असलाच तरीही त्यांची वाढ खुंटणार नाही, ते शाळेत जातील, शिकतील.

शेवटी कोणकोणत्या टप्प्यावर काय काय व्हायला हवे आणि तसे घडावे म्हणून आपण काय करायला हवे, याची शक्य तितक्या सहभागींना उत्तर देण्याची विनंती करून उजळणी करावी. ह्या उजळणीमध्ये, परिस्थिती थोडी वेगवेगळी असेल, तर उदाहरणार्थ संपतला एचआयव्ही नसेल/पिंकीला एचआयव्ही नसेल, वगैरे बदल उदाहरणार्थ देऊन त्या परिस्थितीत काय करायचे, असे वैविध्यही असावे. यामध्ये पिंकीला सात वर्षांचे एखादे मोठे भावंड असेल, तर काय करायला हवे यासारखी भरही घालता येईल. या भावंडाची तपासणी, आवश्यकता असेल त्यानुसार उपचार, आहार यांच्याबद्दल चर्चा करता येईल. ती जर मुलगी असेल तर दहा वर्षांची झाल्यावर शासन प्रमाणित अतिरिक्त पोषक आहार तिला मिळू शकेल. परिस्थितीच्या त्रासानं त्या मुलीची अगर मुलाची शाळा बंद केली जात नाही ना, तसेच, त्याला/तिला शाळेत भेदभावानं वागवलं जात नाही ना, ह्यावर चर्चा व्हावी. आधीच्या परिस्थितीत आणि या परिस्थितीत काय फरक असेल असा विषय जरूर काढावा.

(१५ मिनिटे)

सोबत जोडलेले पत्रक आधीच दिलेले नसल्यास आता द्यावे. प्रथम आपल्यासमोरच वाचण्यास सांगावे. कुणा एकीनं ते वाचावे व इतरांनी आपापल्या कागदावर वाचावे असेही करता येईल. म्हणजे त्याबद्दल काही प्रश्न असल्यास तेही बोलले जातील. नंतर ते घरी घेऊन जायला द्यावे.

(१० मिनिटे)

(सहभागींना रस असल्यास चित्रे हाताळायला द्यावीत, ती कापडावर सहज कशी चिकटतात व दूर कशी करता येतात हे हात लावून बघू द्यावे.)

सगुणाची चित्र कथा – चित्रक्रम

१. पिंपळगावात शिरताना स्वागताची कमान
२. पिंपळाचे झाड
३. मोठेसे घर
४. ग्रामपंचायत
५. उपकेंद्र (सबसेक्टर)
६. आशाताई

७. संपत सगुणाचे घर, समोर घराला टेकून बसलेला संपत.
८. सगुणा
९. खेळणारी सगुणाची मुलगी :पिंकी
१०. घराला टेकून बसवता येईल अशी म्हातारी बाई :संपतची आई
११. आशाताई : सगुणाशी बोलत आहेत.
१२. सीमासिस्टर सगुणाचे रक्त घेत आहेत
१३. तीन बायका बाकावर बसून आहेत.
१४. उपकेंद्राचे दार
१५. सीमासिस्टर उपकेंद्राच्या दारातून बाहेर आलेल्या आहेत
१६. सगुणा एकटीच उभी आहे,
१७. तीन बायका निघून जात आहेत
१८. सगुणा संपतशी बोलत आहे संपत ओट्यावर बसून ऐकत आहे.
१९. पाठमोरे संपत आणि सगुणा
२०. आय सी टी सी (एकात्मिक समुपदेशन व रक्ततपासणी केंद्र)
२१. समुपदेशक सगुणाशी बोलत आहेत.
२२. संपत खुर्चीवर बसलेला आहे.
२३. घराचा आतला भाग आणि खांब
२४. संपतची आई तोंडाला हात लावून बसलेली आहे.
२५. उभा असलेला संपत
२६. हातात सामान व मुलगी घेतलेली माहेरी निघालेली सगुणा
२७. घरासमोर रस्त्यावर झाडपाल्याचे औषधे मांडून बसलेला माणूस
२८. बसलेला संपत
२९. बाळंत होत असलेली सगुणा
३०. गालाला हात लावून बसलेला संपत समोर दारूची बाटली.
३१. सगुणा आणि तिची दोन्ही बालके
३२. संपत-सगुणा व त्यांची दोन्ही बालके घरात : सुखी संसार.

- चित्रमाहिती
- १. एक उभा माणूस
- २. एचआयव्ही
- ३. उभ्या चार गरोदर एचआयव्ही असलेल्या बायका
- ४. बाळांना घेऊन बसलेल्या चार बायका त्या चार बाळांपैकी एकाला एचआयव्ही आहे.
- ५. बांगडीसारखे रिंगण.
- ६. गर्भातले बाळ
- ७. बाई बाळंत होत आहे
- ८. योनिमार्गातून बाळ बाहेर येत आहे.
- ९. आई बाळाला स्तनपान करत आहे.
- १०. गोळ्यांची पट्टी याच्या २/३ प्रती हव्यात.
- ११. बाळाची झोळी
- १२. शंभर बाळे त्यात फक्त एका बाळाला एचआयव्ही आहे.
- १३. मोठे करून दाखवायचे बाळ

HIV/AIDS बाधित बालकांना तीव्र कमी
वजनाच्या बालकांसाठी अनुश्रेय असलेला
आहार देणे बाबत..

महाराष्ट्र शासन
महिला व बाल विकास विभाग
शासन निर्णय , क्रमांक :एबावि २०११ / प्र.क्र. ५६ /का-५
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.
दिनांक :- २६ एप्रिल, २०११

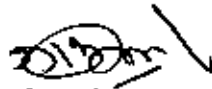
- वाचा :-**
- १) महिला व बाल विकास विभाग , शासन निर्णय क्र.एबावि-२००८/प्र.क्र.५९/का-५
दिनांक २४.८.२००९ .
 - २) ममता हेल्थ इंस्टिट्यूट फॉर मदर अँड चार्ल्ड ,नागपूर यांचे दिनांक ३.१२.२०१० चे पत्र
 - ३) अम्युक्त, महिला व बाल विकास विभाग आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांचे
पत्र क्र मबावि/एबाविसेयो/का-२/१११३/१०.११, दिनांक १६.२.२०११

शासन निर्णय :- संदर्भाकित अनुक्रमांक (१) वधील दिनांक २४.८.२००९ च्या शासन निर्णयान्वये एकात्मिक बाल
विकास सेवा योजना या केंद्र पुरस्कृत योजनेतगत ६ महिने ते ६ वर्ष वयोगटातील तीव्र कमी वजनाच्या बालकांना ८०
उष्मांक व २० ते २५ ग्रॅम प्रतिदिने असलेला आहार तसेच नवसंजीवन क्षेत्रातील तीव्र कमी वजनाच्या बालकांना ९५
उष्मांक आणि २३ ते २८ ग्रॅम प्रतिदिने असलेला आहार देण्यात येतो. त्याप्रमाणेच ६ महिने ते ६ वर्ष वयोगटातील
HIV/AIDS बाधित बालकांना तीव्र कमी वजनाच्या बालकांसाठी अनुश्रेय असलेला पुरक पोषण आहार देण्या
शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

२. सदरची बालके ज्या अंगणवाडीच्या परिकेवात रहात असतील त्या परिकेवातील प्राथमिक आरोग्य केंद्राचे
वैद्यकीय अधिका-यांनी आवश्यक वैद्यकीय प्रमाणपत्र दिल्यानंतरच अंगणवाडी सेविकेद्वारे सदर बाधित बालकांना ती
कमी वजनाच्या बालकांना अनुश्रेय असणारा आहार देण्यात यावा.

३. सदरची बालके अंगणवाडीमध्ये नियमितपणे उपस्थित रहात नसली तरी सुध्दा संबंधित बालकांचे
पालकांमार्फत त्यांना अंगणवाडी सेविकेद्वारे घरपोष आहार पुरविण्यात यावा.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने.

(ज.कि.मगरे)

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

आयुक्त, महिला व बाल विकास आयुक्तालय , महाराष्ट्र राज्य, पुणे

मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषदा, (महिला व बाल विकास आयुक्तालय पुणे यांचे मार्फत)

उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (बाल कल्याण / ग्राम पंचायत), (महिला व बाल विकास आयुक्तालय , पुणे यांचे
मार्फत)

G.R.2011

मा.सचिव महिला व बाल विकास यांचे वरिष्ठ स्वीय सहाय्यक

उप सचिव (आस्थापना) महिला व बाल विकास , मंत्रालय, मुंबई-३२

महिला व बाल विकास विभाग, कार्या-४.

निवड नस्ती (कार्यासन-५)

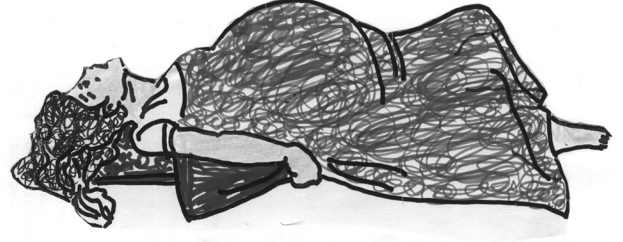
एच आय व्ही, असलेल्या मातेकडून बाळाला एच आयव्ही न जावा ह्या प्रयत्नात सहभागी होवारांसाठी या विषयातली आवश्यक माहिती :

एच आय व्ही असलेल्या गर्भवतींचं प्रमाण आपल्या देशात फार जास्त नाही. हजार गर्भवतींमध्ये फारतर तीन वा चार जणींमध्ये एचआयव्ही असल्याचे दिसते. मात्र मातेकडून बाळाला एचआयव्ही जाण्याची शक्यता असल्याने ती टाळण्याचा प्रयत्न आपल्याला करायचा आहे.

ही शक्यता किती असते आणि ती कमी कशी करायची ते प्रथम समजावून घेऊ. बाळ आईच्या पोटात वाढत असलं तरी आईचं रक्त बाळाला सरळथेट मिळत नाही. हे रक्त वारेच्या मार्फत जाताना गाळलं जातं. त्यामुळे एचआयव्ही किंवा इतरही काही रोगजंतू बाळाकडे जाऊ शकत नाहीत पण यामध्येही काही अडचणी येऊ शकतात. म्हणजे समजा काही कारणानं वारेला इजा झालेली असली किंवा सूज आल्यानं जखम झालेली असली, तर त्यातून एचआयव्ही बाळापर्यंत पोचू शकतो. हे काही प्रत्येक

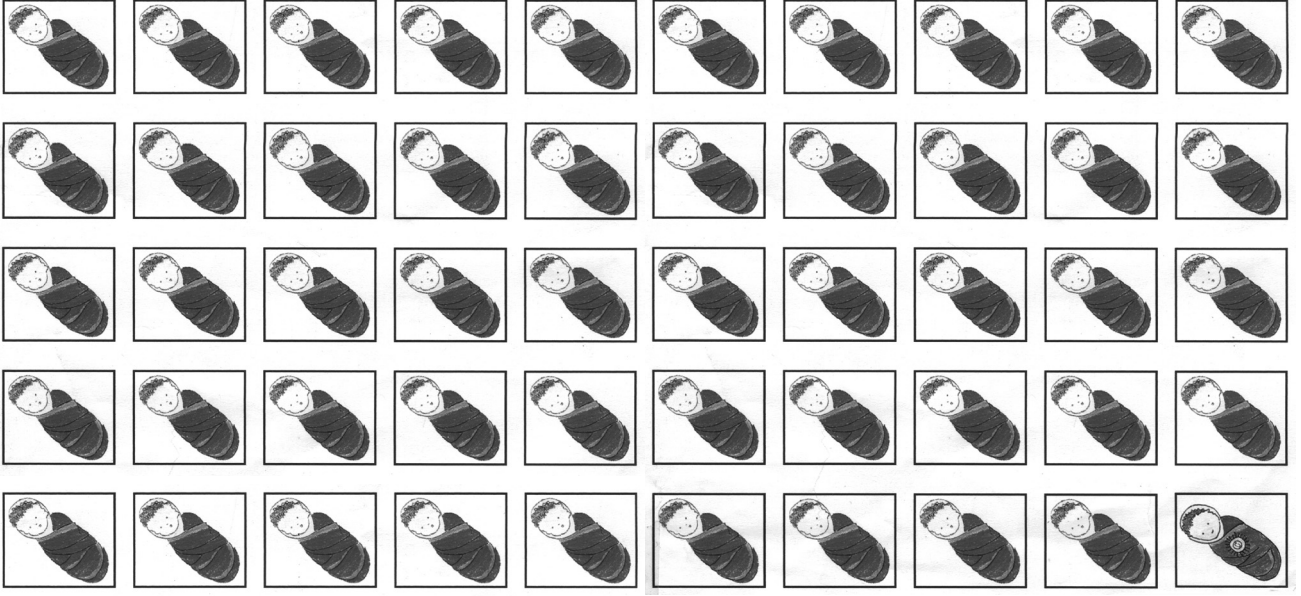
बाईबाबत घडेलच असं नाही. म्हणून बाळापर्यंत एचआयव्ही गर्भारपणात पोचण्याची शक्यता अगदी थोडी असते. गर्भारपण संपल्यावर बाळंत होत असताना कळा येतात, म्हणजेच काय होते, तर गर्भाशयाला आचके येऊन बाईचे शरीर बाळाला बाहेर काढू पाहात असते, बाळ बाहेर येत असते, तेही बाळवाटेच्या अरुंद जागेतून; रक्त, योनीतला ओलसरपणाही त्याच्या अवतीभवती असतो. बाळाची त्वचा अगदी नाजूक असल्याने त्यातूनही बाळाच्या शरीरात एचआयव्ही शिरण्याची शक्यता काहीशी असते. शिवाय बाळाला आई जे स्तनपान देते त्यातूनही बाळाच्या शरीरात एचआयव्ही जाण्याची शक्यता थोडीशी असते. अर्थात ह्या सगळ्या शक्यता असतात, म्हणजे हे सगळे होत असूनही बाळाला एचआयव्ही. न लागणे अगदी सहज

शक्य आहे. त्यामुळे कुठलीही औषधं न मिळूनही एचआयव्ही असलेल्या मातेचं बाळ अनेकदा लागण नसलेलं जन्माला येतं. बाळाला लागण होण्याच्या या तीनही शक्यता एकत्र करून जर बघितल्या तरी सगळी मिळून ही शक्यता चार बाळातल्या एका बाळाला, म्हणजेच रुपायात चार आणे म्हणजे २५% एवढीच असते. पण ही शक्यताही आपल्याला आता पुष्कळच कमी करता येते. कशी?

गर्भारपणातली लागणीची शक्यता कमी करायला गर्भारपणापासूनच आईला औषधे सुरू करता येतात. ही औषधे आता त्या बाईने बाळंतपणानंतरही सुरूच ठेवायची आहेत. जन्मल्याजन्मल्या बाळाला औषध देऊन, शिवाय स्तनपानाच्या काळात आईचे आधीपासूनचे औषध सुरूच ठेवून शिवाय बाळाला औषध देऊन बाळाच्या लागणीची शक्यता खूप कमी करता येते. बाळाला आईचं दूधच न देऊन ही शक्यता कमी करण्याचा प्रयत्नही करता येतो, परंतु आईचे दूध बाळाच्या वाढीसाठी फार महत्त्वाचे असते. आईचे दूध न मिळालेली बाळे अनेकदा नीट वाढत नाहीत, वारंवार आजारी पडतात शिवाय बाहेरचे दूध महागही असते, पुरेसे दूध बाळाला मिळणे अनेकदा अवघड ठरते, यामुळे स्तनपानातून होणाऱ्या लागणीला थोपवणारी औषधे आता

उपलब्ध झाल्याने ती देत राहून स्तनपानावरच बाळ पहिल्या सहा महिन्यांपर्यंत वाढवावे, असा सल्ला आता दिला जातो. हे सर्व प्रयत्न केल्यास बाळाला एच आयव्ही होण्याची शक्यता अगदी कमी म्हणजे रुपयात १ ते २ पैसे म्हणजे नगण्य उरते.

आपल्या समाजात अनेकांना हे सारे अजून कळलेले नाही, पण आपल्याला तर कळलेले आहे, त्यामुळे या माहितीचा वापर आपल्या कामात लक्षपूर्वक करायला हवा तसा कराल, याची आम्हाला खात्री आहे.

लक्षात ठेवा :

१. प्रत्येक गर्भवतीची एचआयव्हीसाठी तपासणी होऊन एचआयव्ही असलेल्या गर्भवतीचे निदान व्हायला हवे.
२. शक्य असल्यास लागण नसलेल्या स्त्रियांना यापुढे लागण व्हायला नको, म्हणून काय काळजी घ्यावी हे आशा/अंगणवाडीताई यांच्यामार्फत कळावे.
३. एचआयव्हीची बाळाला लागण टाळण्यासाठी लागण असलेल्या प्रत्येक गर्भवतीला योग्य औषधयोजना उपलब्ध व्हायला हवी, तिने ती घ्यायला हवीत.
४. एचआयव्ही असलेल्या गर्भवतीचे बाळंतपण अनुरूप वैद्यकीय व्यवस्थेत व्हावे.
५. बाळंतपणानंतर एचआयव्ही टाळण्यासाठीची जी औषधे बाळाला व मातेला दिली जातील ती योग्य प्रकारे दिली व घेतलीही जावीत. अठरा महिन्यांनंतर तपासणी करून संपूर्ण खात्रीशीर निकाल दिला जातो यासाठी बाळ अठरा महिन्यांचे होईपर्यंत तपासणी केंद्राच्या संपर्कात राहावे.

६. पतीची (जोडीदाराची) व आधीच्या बाळांचीही एचआयव्हीसाठी तपासणी केली जावी.
७. एचआयव्ही असलेल्यांना ए. आर. टी. सेंटर येथे जाण्यास प्रोत्साहन देऊन तेथे सांगितलेल्या चाचण्या व औषधे नियमितपणे घेण्यास सांगावे.
८. बाळापर्यंत एचआयव्ही पोचलेला नाही ना किंवा कसे याचे स्पष्ट, खात्रीशीर निदान व्हावे.
९. बाळाला एचआयव्ही असेलच तर त्याला उपचार उपलब्ध व्हावेत व ते दिलेही जावेत.

एचआयव्ही संदर्भात काम करताना केवळ औषधयोजना मिळाली म्हणून प्रश्न संपत नाही. आजवर एचआयव्ही असलेल्या बहुसंख्य व्यक्तींना सामाजिक कलंक आणि भेदभाव यांना तोंड द्यावं लागलं आहे. असं होऊ नये यासाठीही आपल्याला प्रयत्न करावे लागतील.

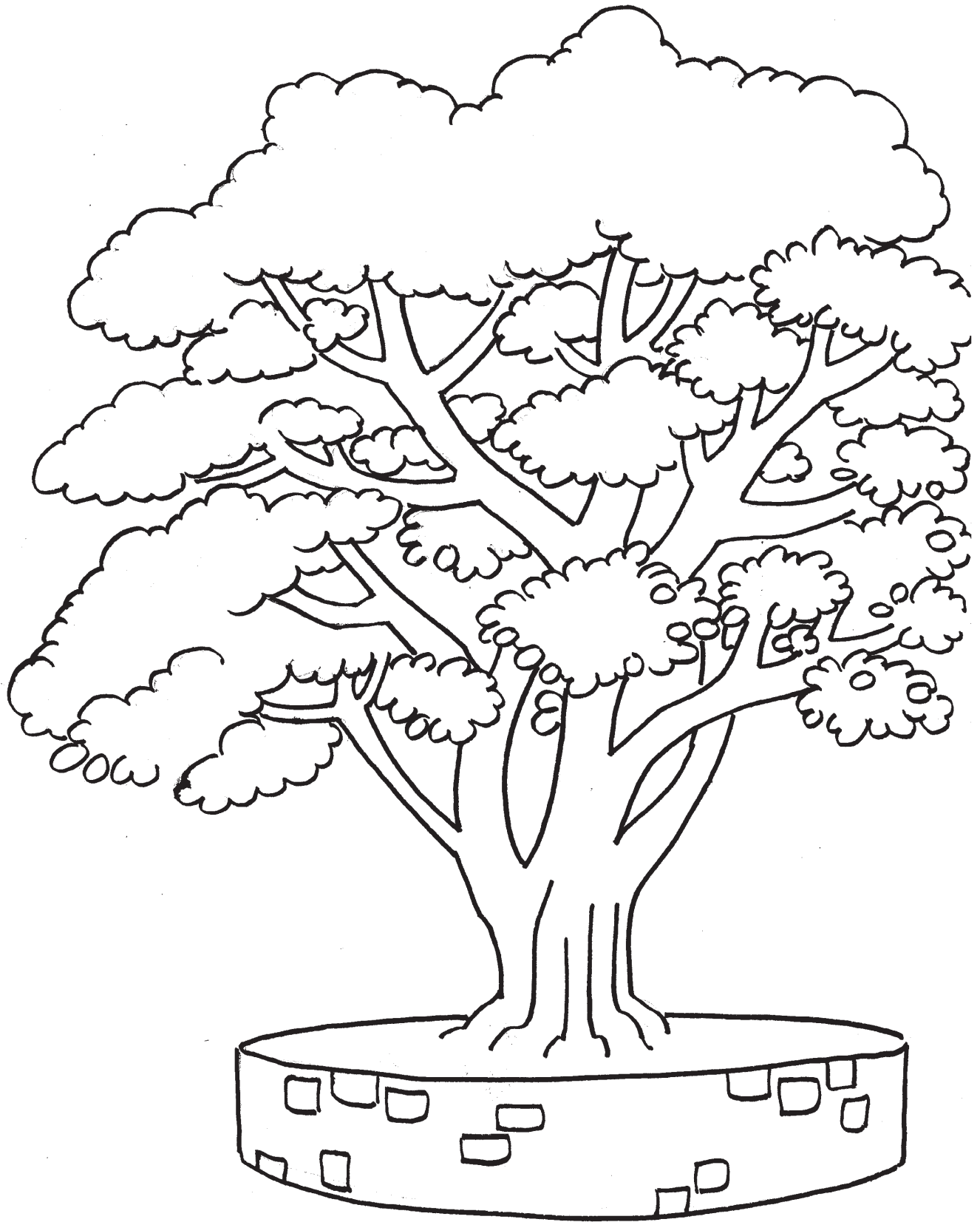
१. ह्या प्रयत्नात अंगणवाडी/आशा यांनी कुटुंबात, परिसरात व समाजात एचआयव्हीबद्दल गैरसमज राहू नयेत आणि त्यामधून एचआयव्ही असलेल्या व्यक्तींना भेदभावाने वागवले किंवा नाकारले जाऊ नये यासाठी समाजप्रबोधनही करावे. हे करत असताना एच आय व्ही असलेल्या व्यक्तींचा गोपनीयतेचा हक्क अबाधित राहावा.
२. आपल्याला एचआयव्ही असल्यास ते इतरांना कळू नये असे लोकांना का वाटते, तर समाज आपल्याला दूर लोटेल, कलंकीत समजेल या कल्पनेची भयंकर भीती त्या व्यक्तीला वाटत असते. एचआयव्ही असणे हा गुन्हा नाही. तो अपघात आहे, अशा व्यक्तीला साहाय्याची,

- प्रेमाच्या आधाराची गरज असते. आपल्यापैकी प्रत्येकजण आसपासच्या व्यक्तींच्या, कुटुंबियांच्या आपुलकीच्या आधारावरच जगत असतो.
३. एचआयव्ही असलेल्या बालकाला शासनाकडून मंजूर असलेला पोषक आहारही अंगणवाडीतार्ईकडून मिळावा.
 ४. अशा बाळांना पोषक आहार देतानाही वर उल्लेखलेल्या खाजगीपणाची काळजी घेणे म्हणजे, इतरांमध्ये या गोष्टीचा बोभाटा न होईलसे अंगणवाडीतार्ईनी पाहणे आवश्यक आहे. इतरांसमोर त्या बाळाला हा आहार देऊ नये. म्हणजे या बाळाला कुपोषण नसतानाही अतिरिक्त आहार का दिला जातोय, अशी चर्चा होणार नाही.
 ५. कुठलीही व्यक्ती एकटी जगत नाही. आसपासच्या व्यक्तींच्या वागणुकीचे परिणाम आपल्या वागण्यावरही होतच असतात. आपल्या परिसरातील लोकांनी, कुटुंबियांनी स्वीकारले नाही तर व्यक्ती अगतिकतेच्या भरात चुकीच्या मार्गाने जाऊन तिचे स्वतःचे आणि अवलंबून असलेल्या बालकांचे आयुष्य धोक्यात येते.
 ६. अशा परिस्थितीचा अधिक त्रास महिला आणि मुलांना होत असतो. मुलांकडे दुर्लक्ष केलं जातं. या गोष्टींचा मुलांवर खोलवर परिणाम होतो. त्याच्यात/तिच्यात एकटेपणाची भावना निर्माण होऊ शकते. अशी मुलं खेळापासून आणि मित्रमंडळींपासून वंचित राहू शकतात.
 ७. अंगणवाडी किंवा शाळेत जाणाऱ्या मुलांना वेगळेपणाची वागणूक मिळू शकते इतर मुलांचे पालक याबाबत दबाव आणून त्या मुलाला शाळेतून बहिष्कृत करण्याविषयी सांगू शकतात. उदा. पाणी पिण्याची भांडी वेगळी ठेवायला सांगितलं जाऊ शकतं. असं करण्याची गरज तर नाहीच, त्यापेक्षा असं केल्यानं त्या बालकाच्या मनाला ठेच पोहोचेल हे संबंधितांना सांगायला हवं.

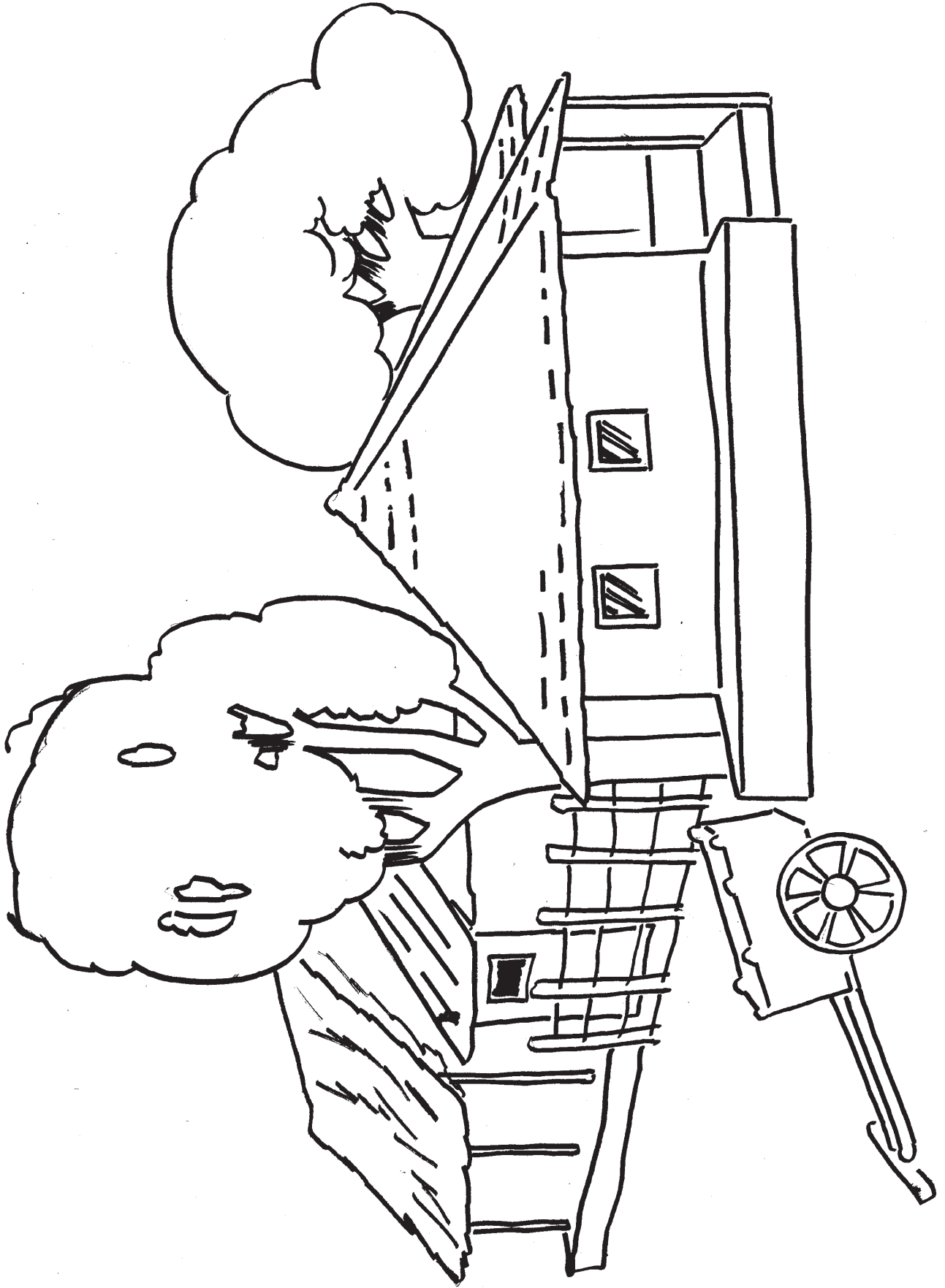
८. मुलांना अशा परिस्थितीत निराधार वाटते. त्यांची सुरक्षितता, स्वाभिमान डावलला जाऊ शकतो
९. मुलांच्या आरोग्याची हेळसांड होऊ शकते, उपचारांची गरज असताना मुलांना ते मिळत नाहीत.
१०. मुले शिक्षणाला दुरावतात.
११. मुलांच्या अशा परिस्थितीचा गैरफायदा घेतला जाऊ शकतो, त्यांचा गैरवापर होऊ शकतो.
१२. असे मूल काही वेळा घरातून निघून जाते व अधिकच असुरक्षित होते.
१३. मूल कुटुंबापासून वंचित होते आणि त्याला/तिला संस्थेत ठेवणे हाच उपाय उरतो. संस्था कितीही चांगली असली तरी प्रेमळ घराची बरोबरी ती कधीही करू शकत नाही.

बालकांची अशी परवड होणे हे बाल अधिकारांच्या संकल्पनेच्या विरोधात आहे. यासाठी ...

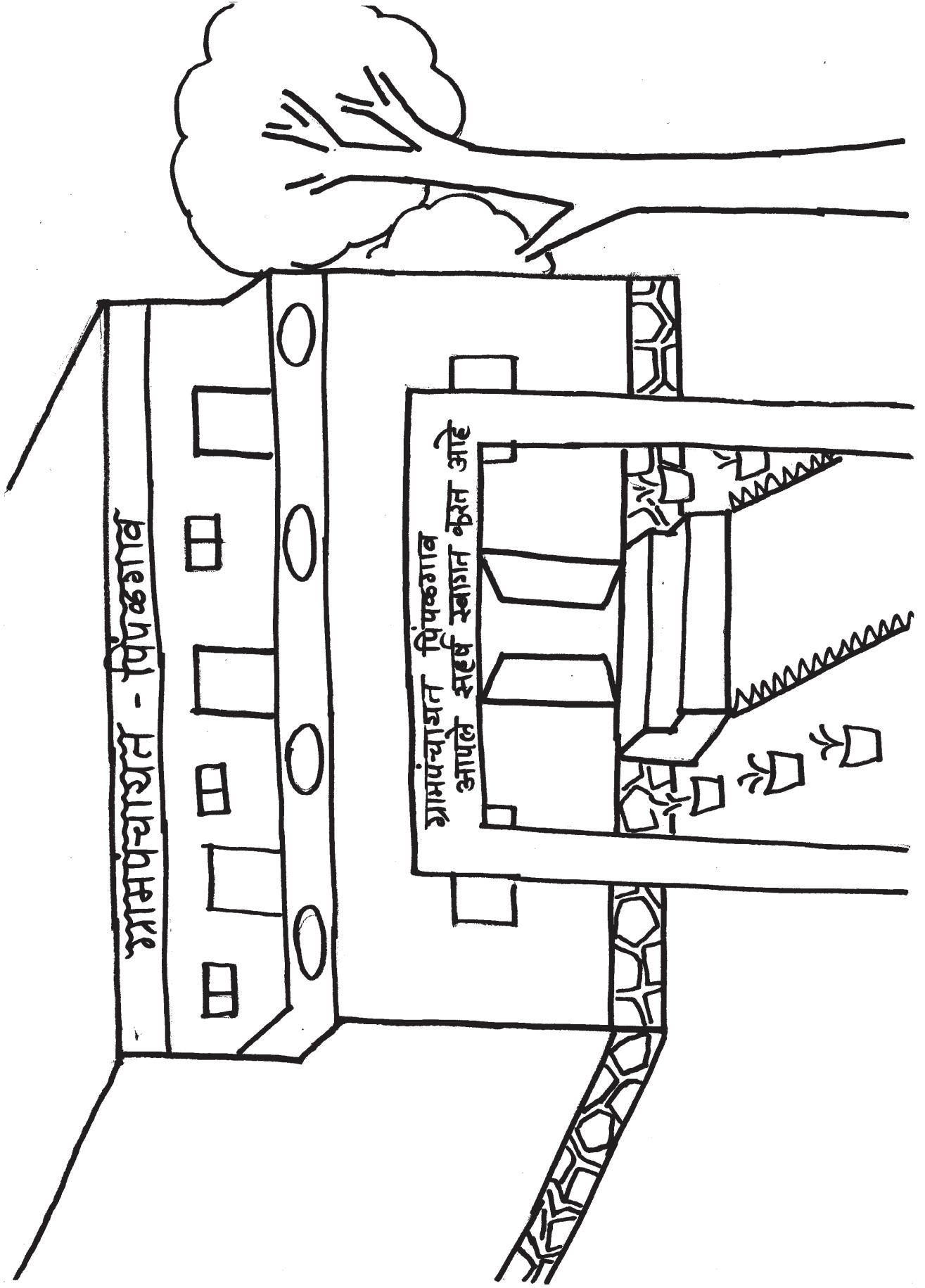
- संपूर्ण कुटुंबाच्या आरोग्याची काळजी घेण्याविषयी पालकांच्या मनाची तयारी करायला हवी. ही जबाबदारी कुटुंबातल्या सर्वांनीच घ्यायला हवी.
- बालकांच्या वाढीत आणि बौद्धिक विकासातही समृद्ध पोषणाची भूमिका महत्त्वाची असते. ह्याची यथोचित जाणीव व त्याबद्दलची माहिती बाळाच्या पालकांना हवी.
- गैरसमजुतींना थारा न देता वैज्ञानिक माहिती सुयोग्य पद्धतीनं लोकांसमोर मांडायला हवी.
- समाजाचा महिलांकडे बघण्याचा दृष्टीकोन बदलण्याची निरंतर प्रक्रिया व्हायला हवी
- अशा कुटुंबांना वैयक्तिक मदतीची गरज असू शकते त्या साठी वारंवार गृहभेट द्यायला लागू शकेल.

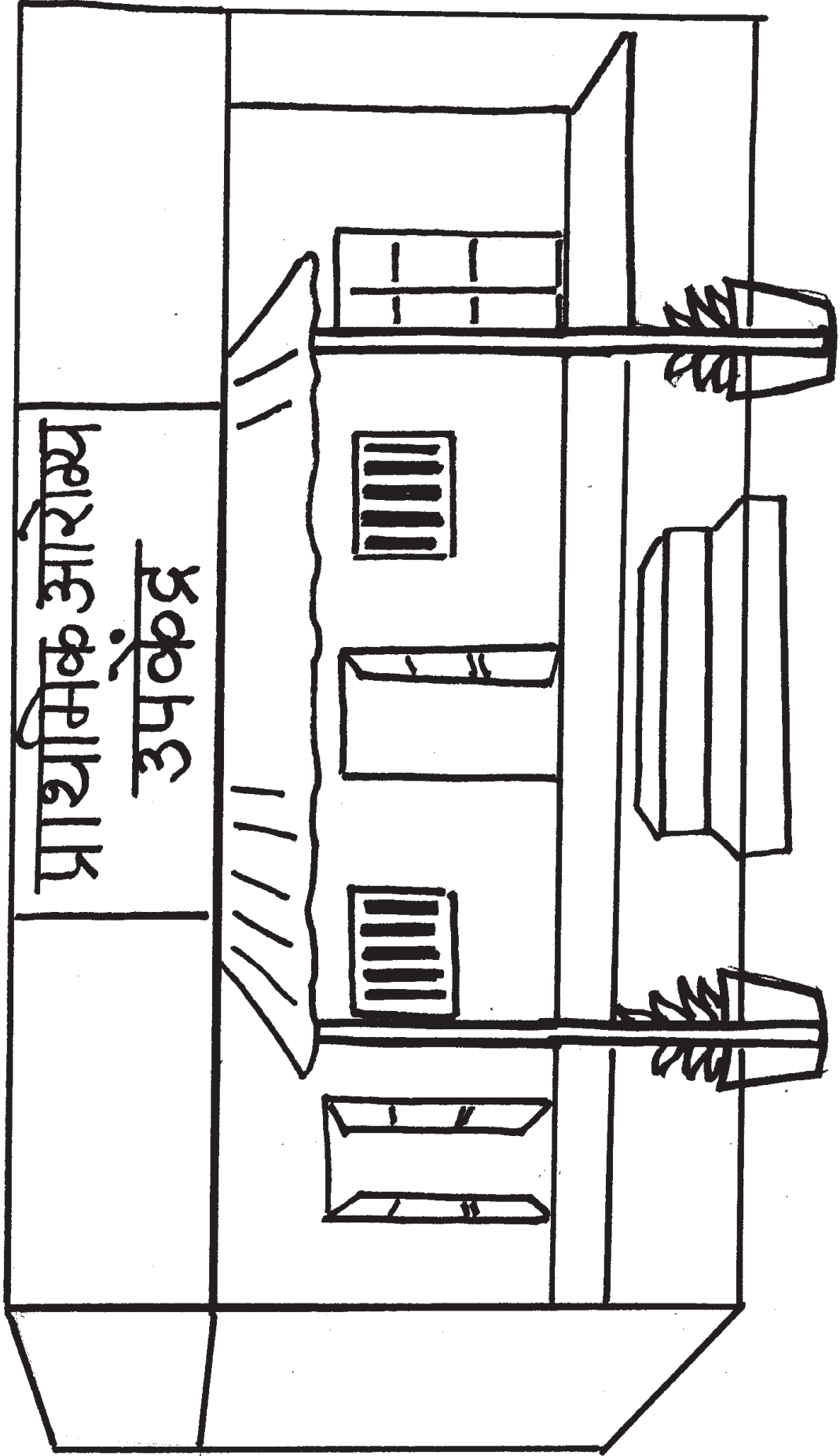
चित्र क्र. २

चित्र क्र. ३

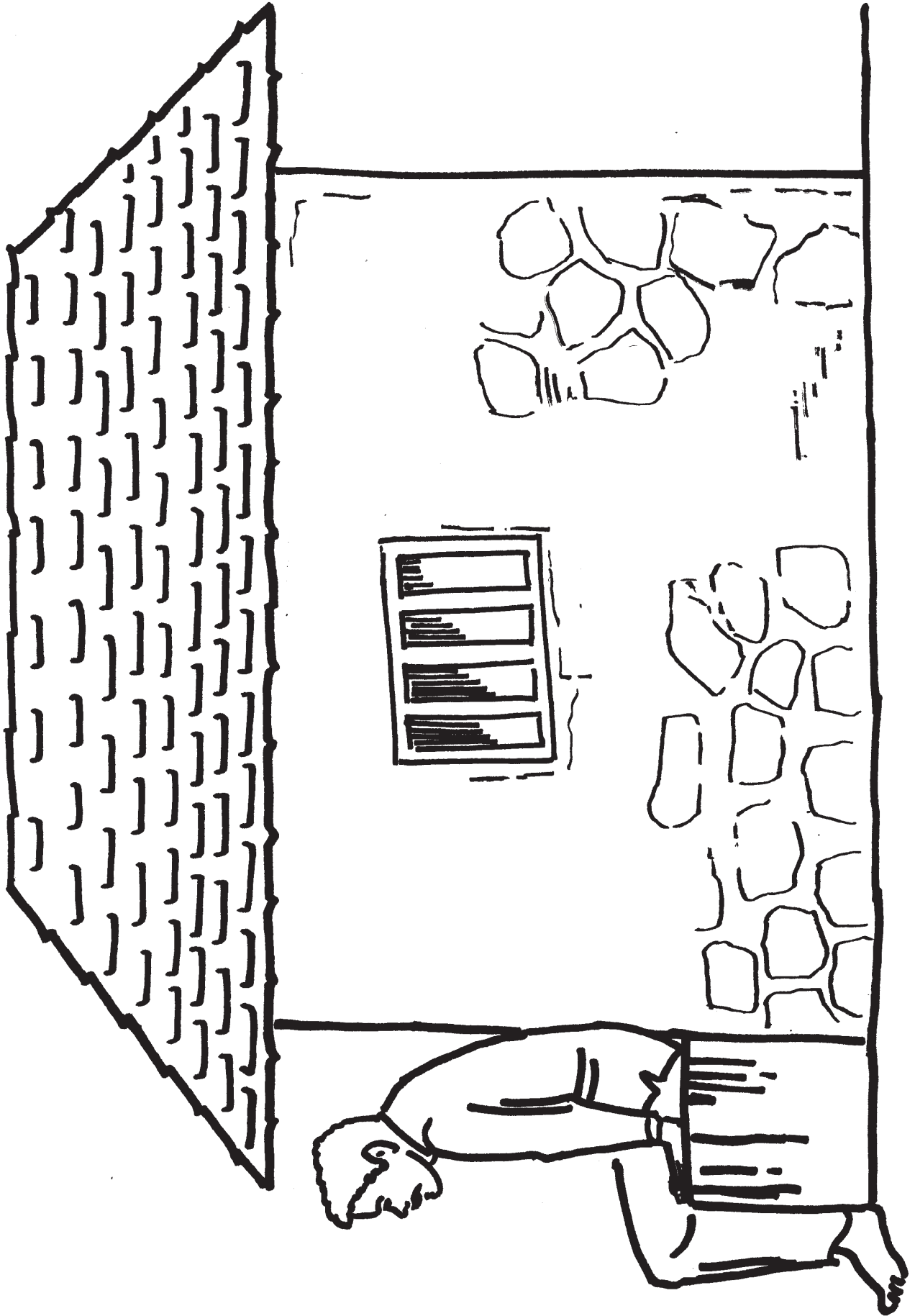
चित्र क्र. ४

चित्र क्र. ५

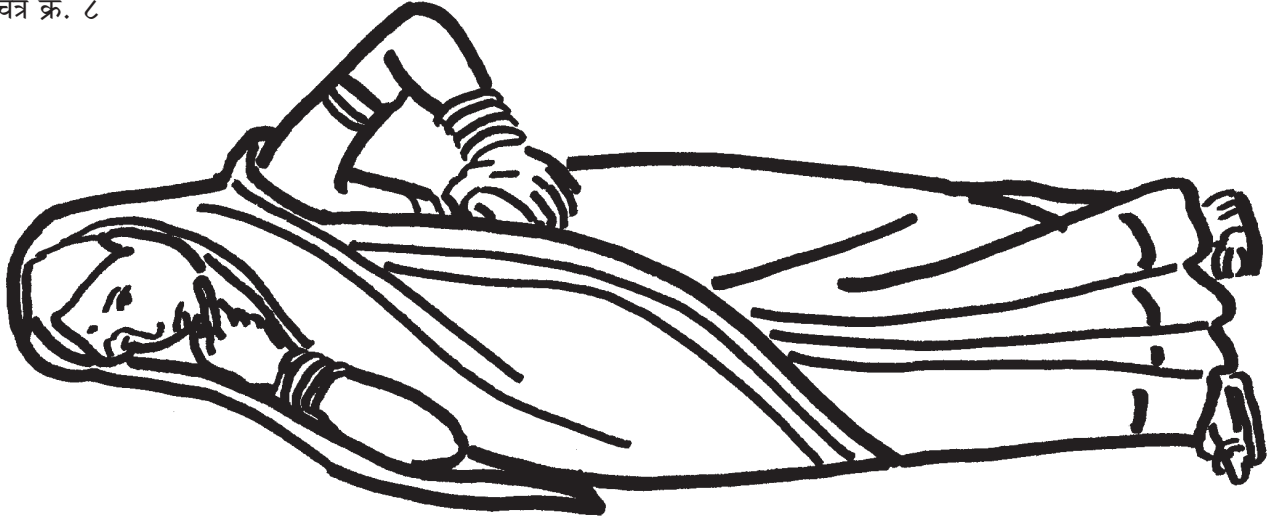

चित्र क्र. ६

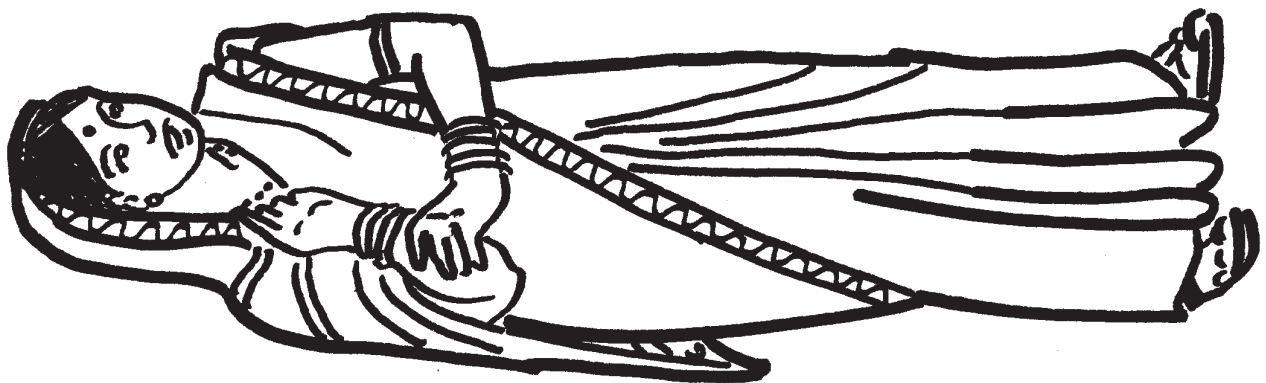
चित्र क्र. ७

चित्र क्र. ८

चित्र क्र. ९

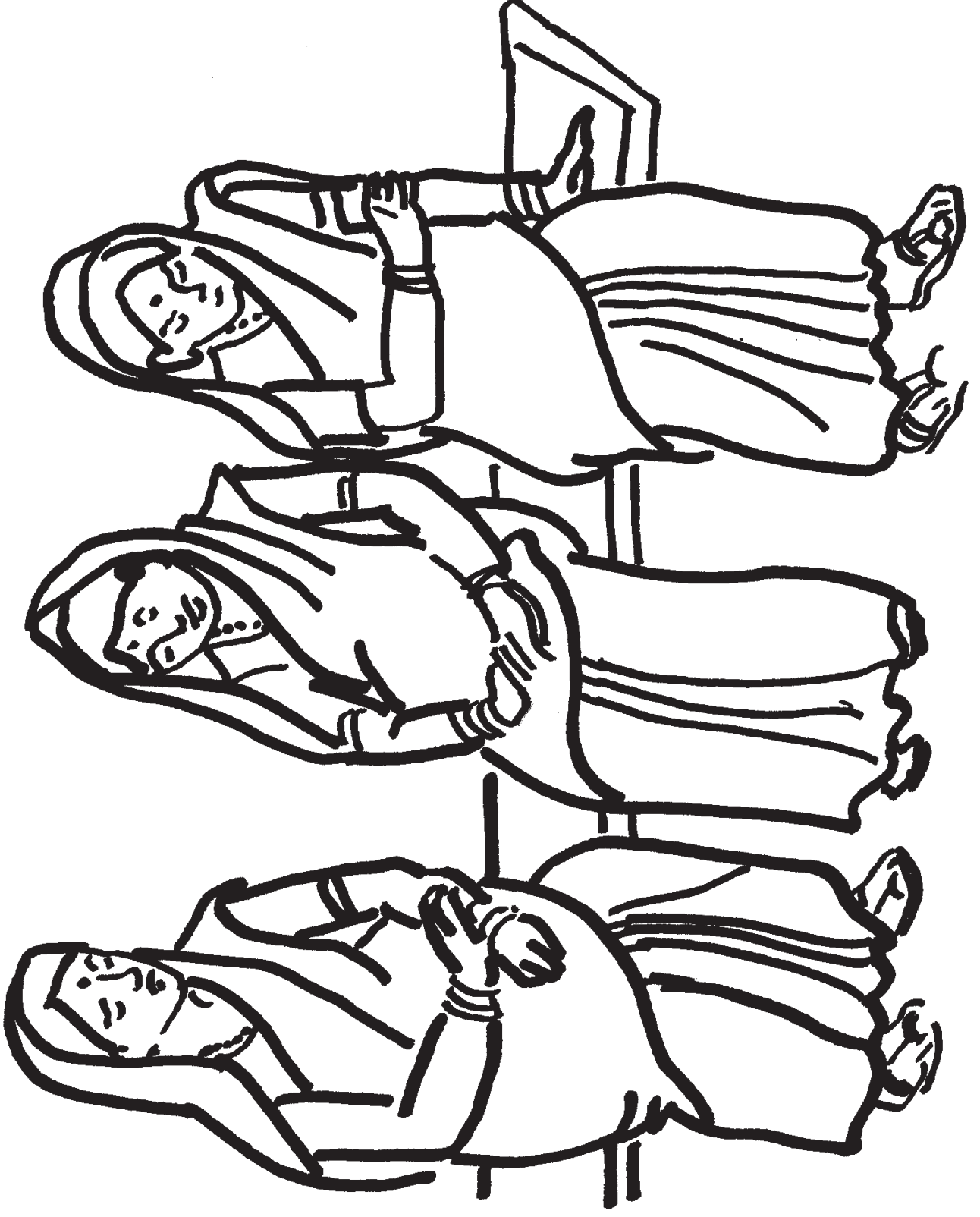
चित्र क्र. १०

चित्र क्र. ११

चित्र क्र. १२

चित्र क्र. १३

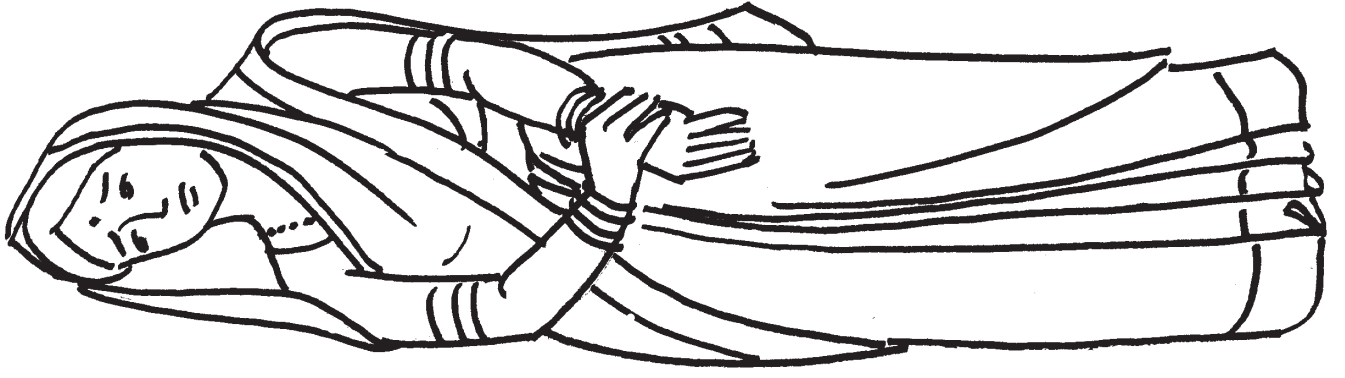

चित्र क्र. १४

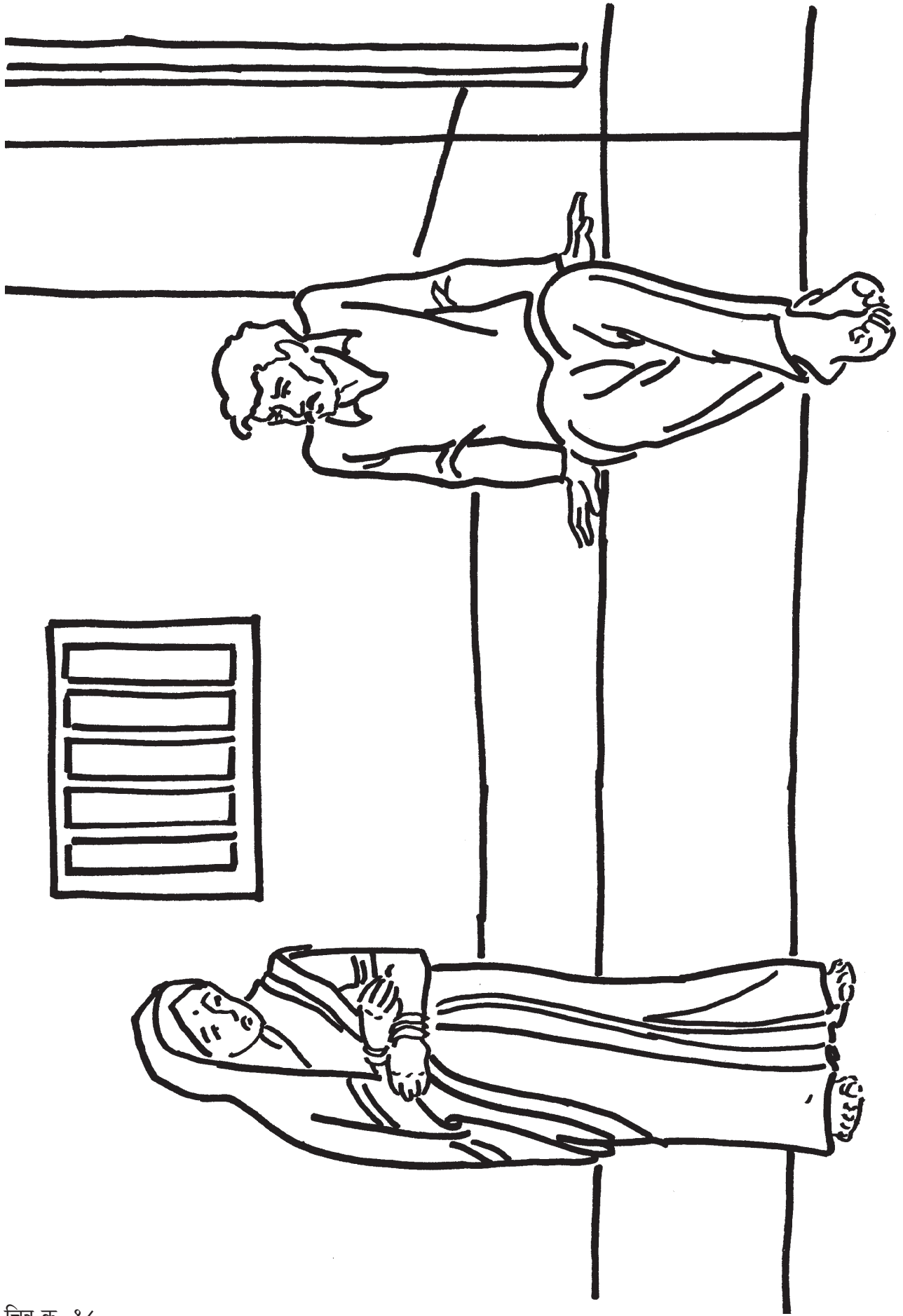

चित्र क्र. १५

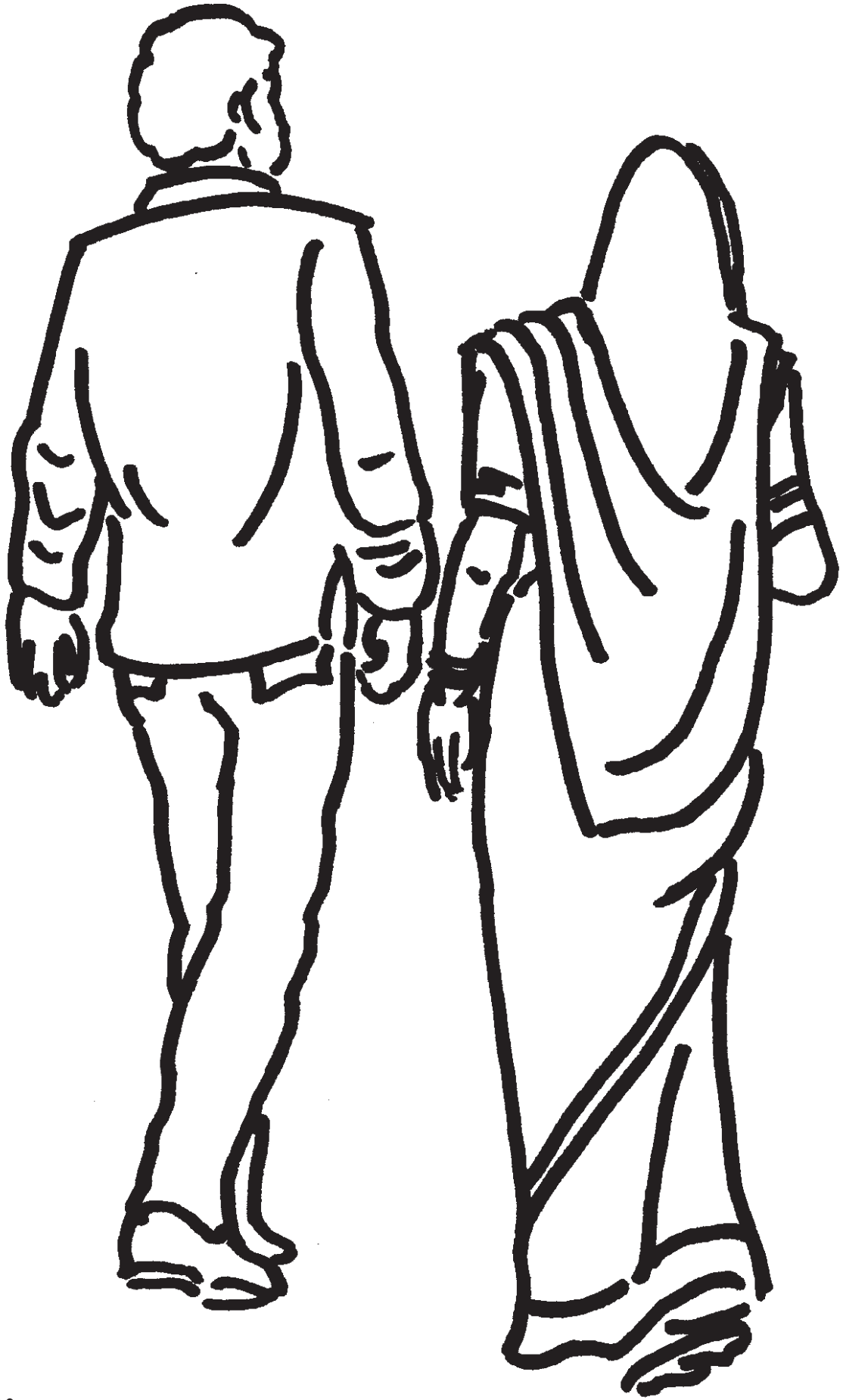
चित्र क्र. १६

चित्र क्र. १७

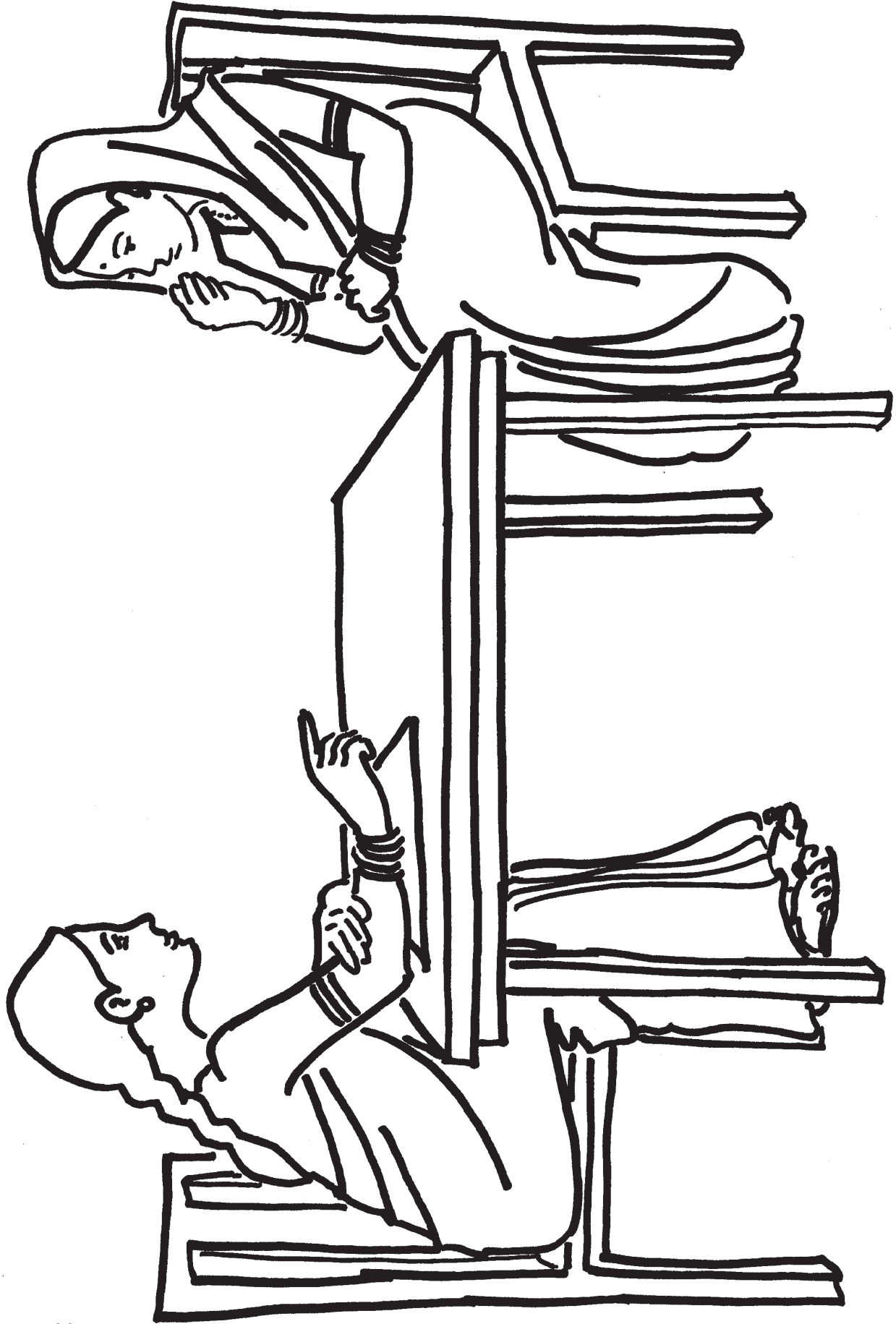

चित्र क्र. १८

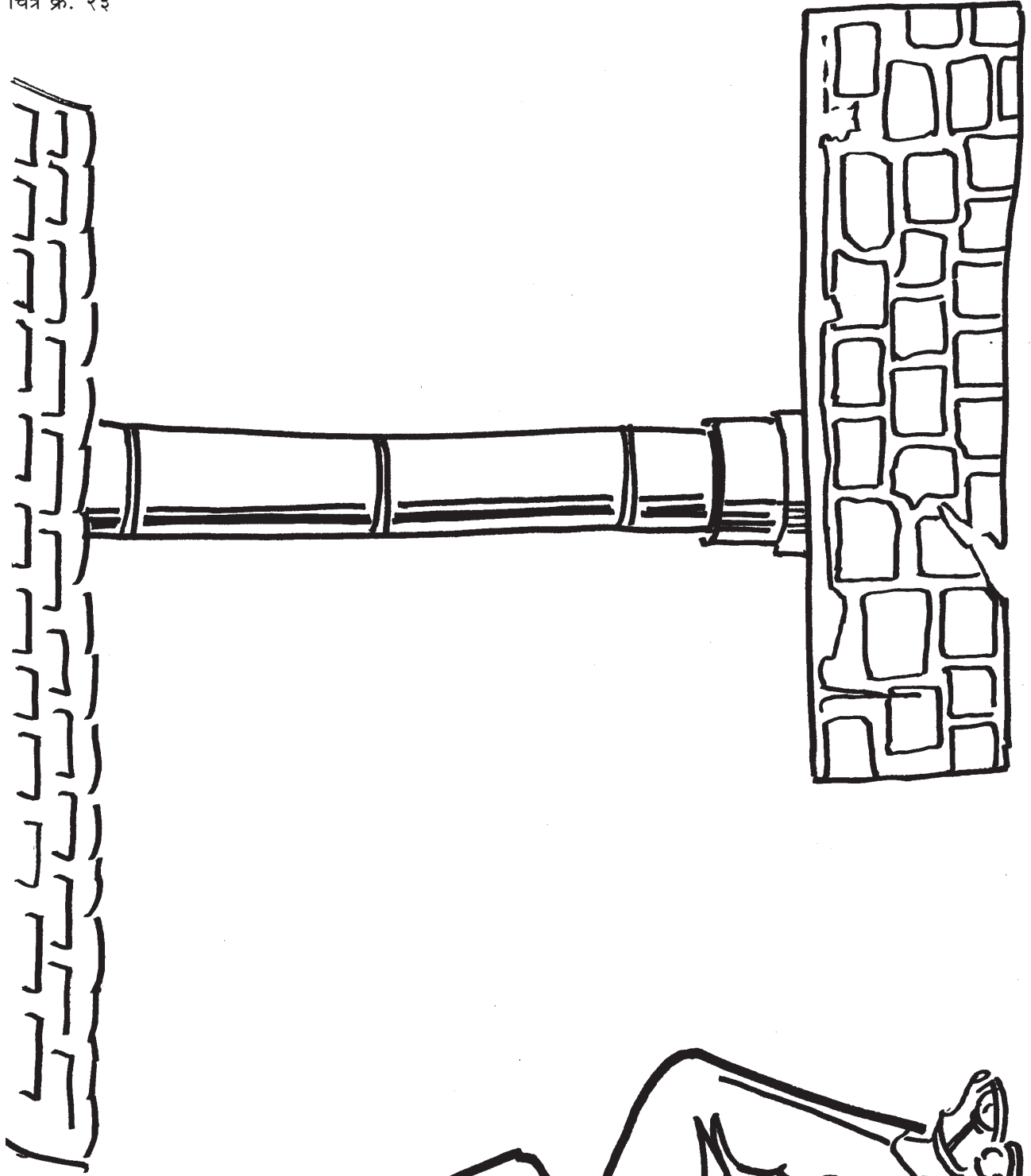
चित्र क्र. १९

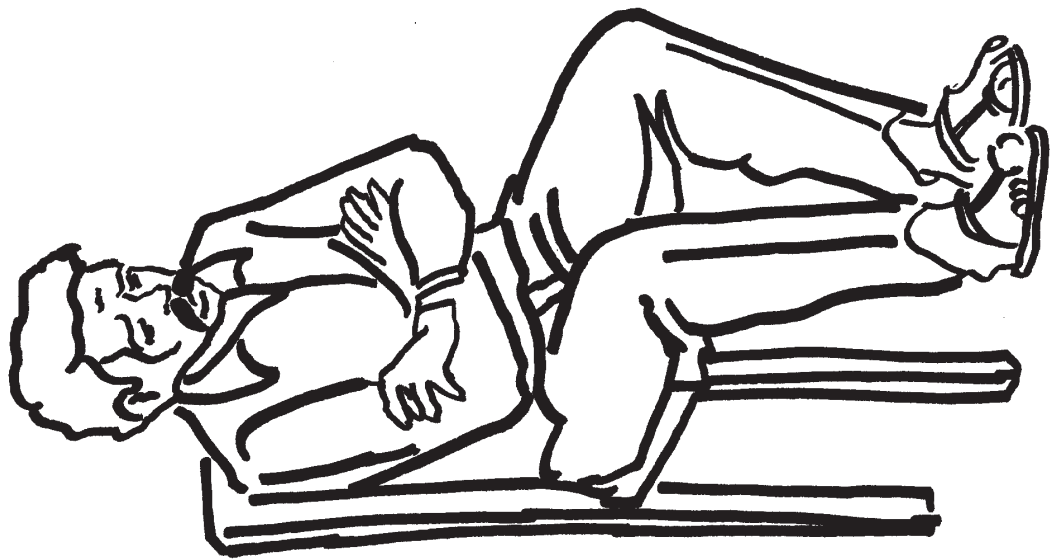

चित्र क्र. २९

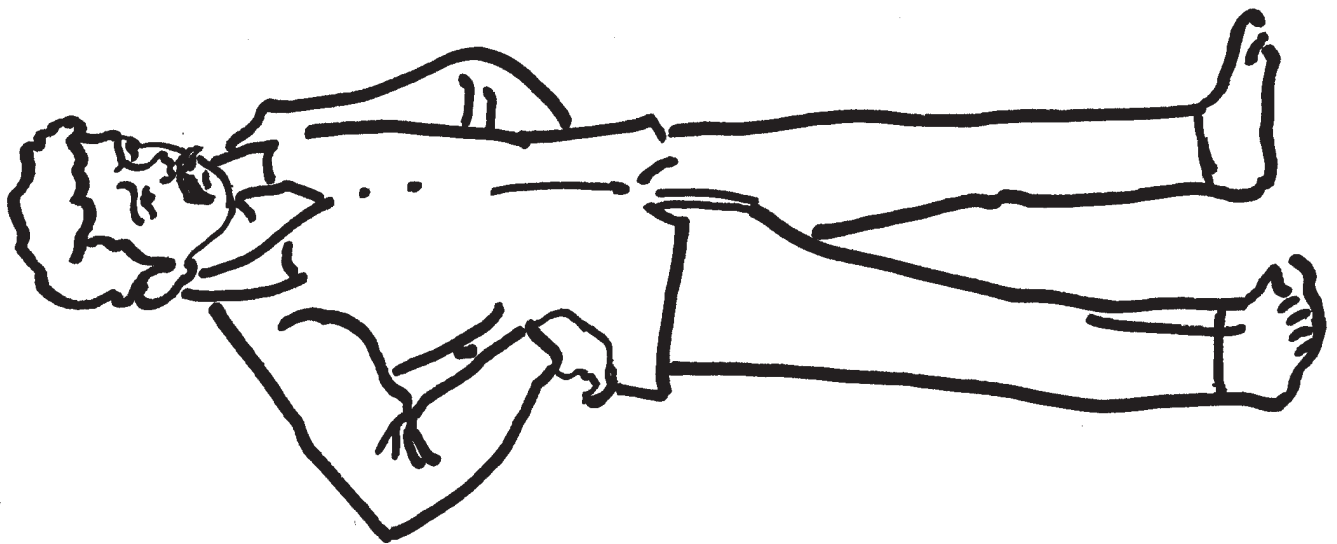
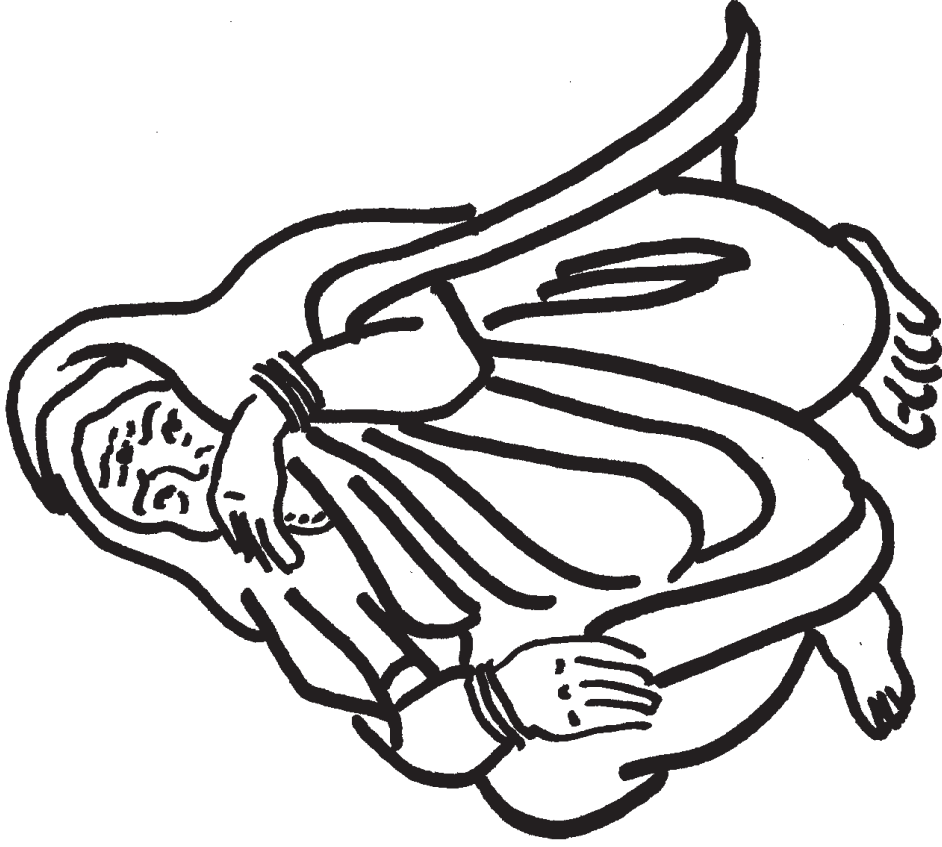
चित्र क्र. २३

चित्र क्र. २२

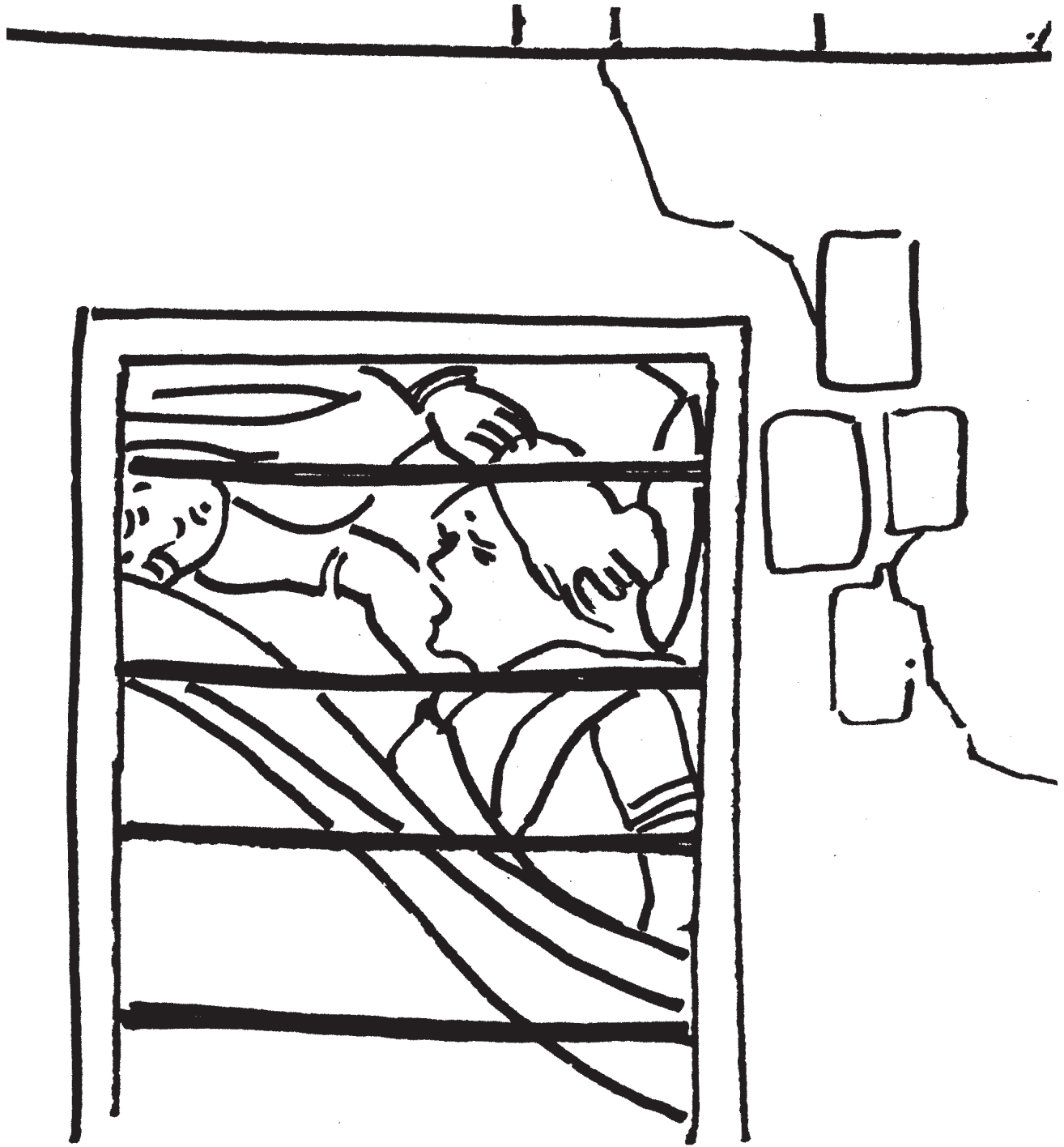
चित्र क्र. २४

चित्र क्र. २५

चित्र क्र. २६

चित्र क्र. ३०

चित्र क्र. ३२

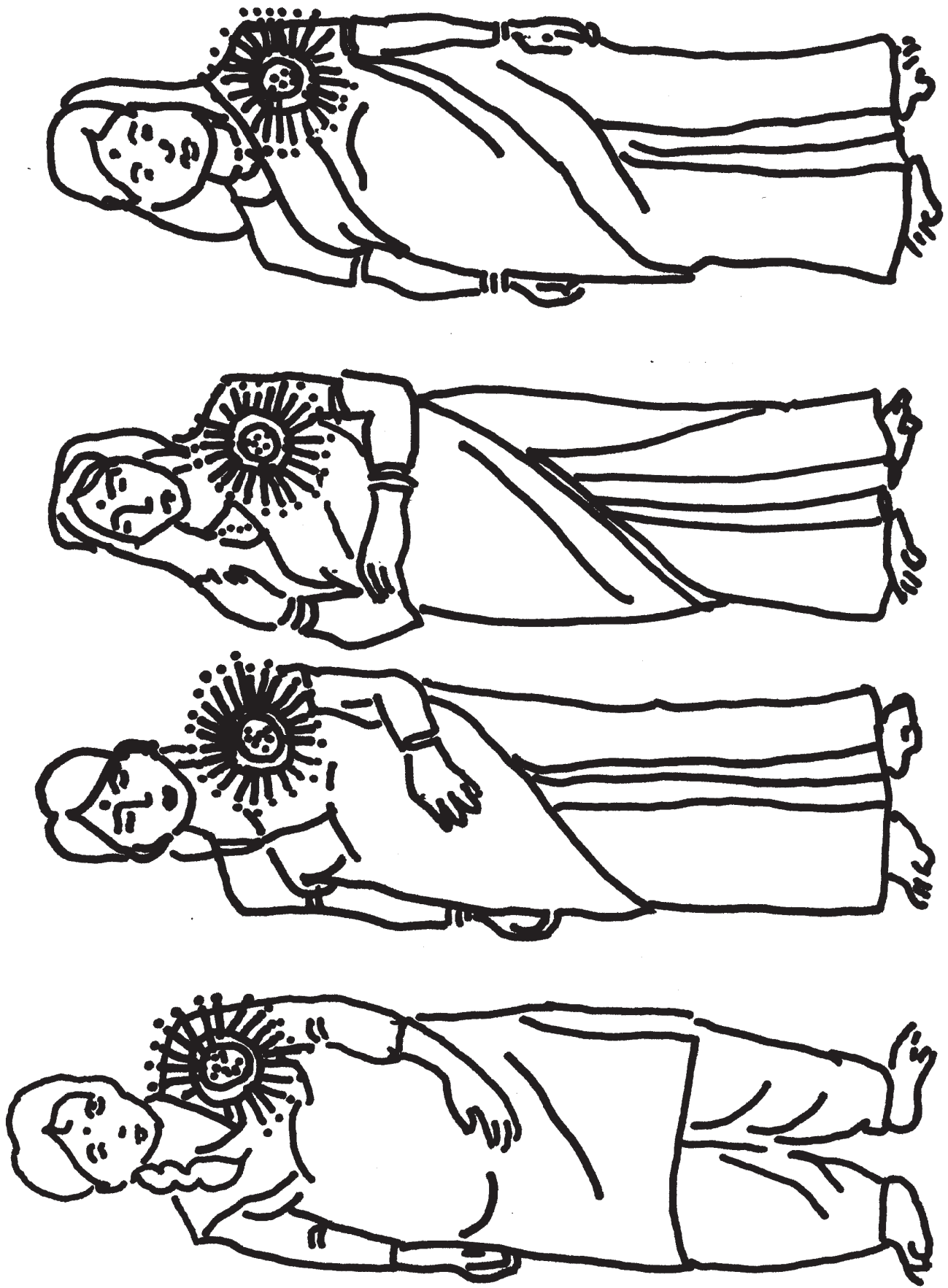
चित्रमाहितीची चित्र

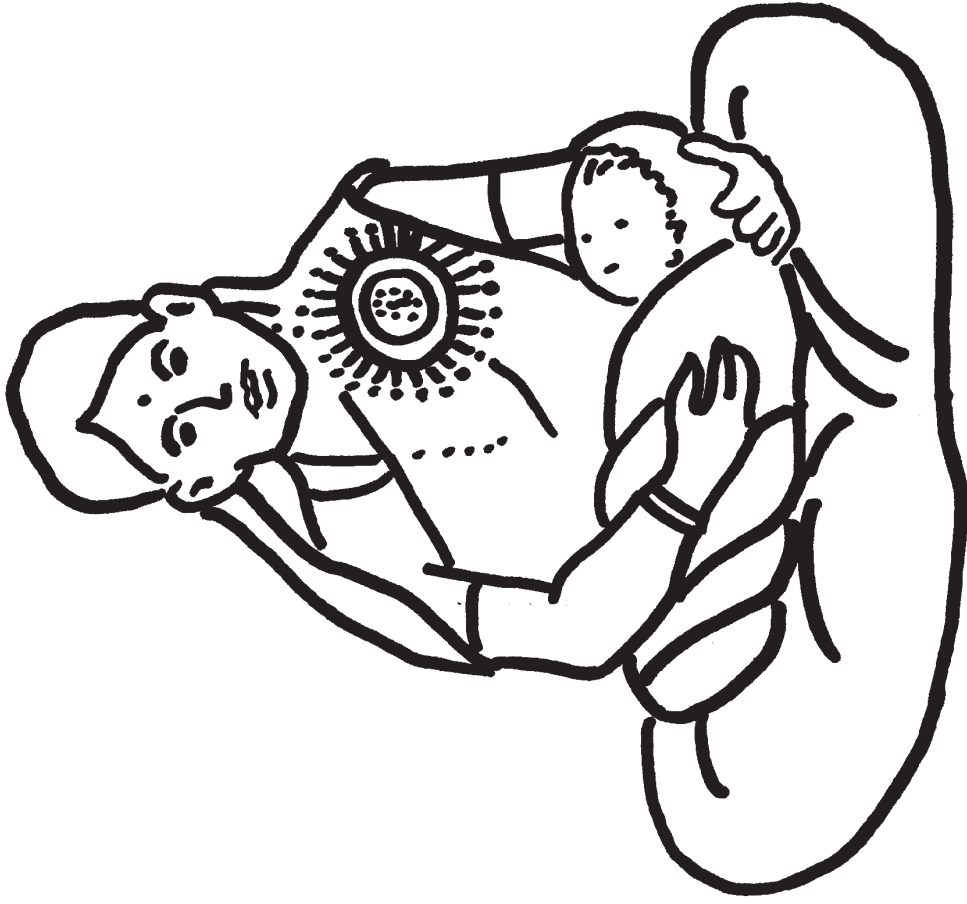
चित्र क्र. १

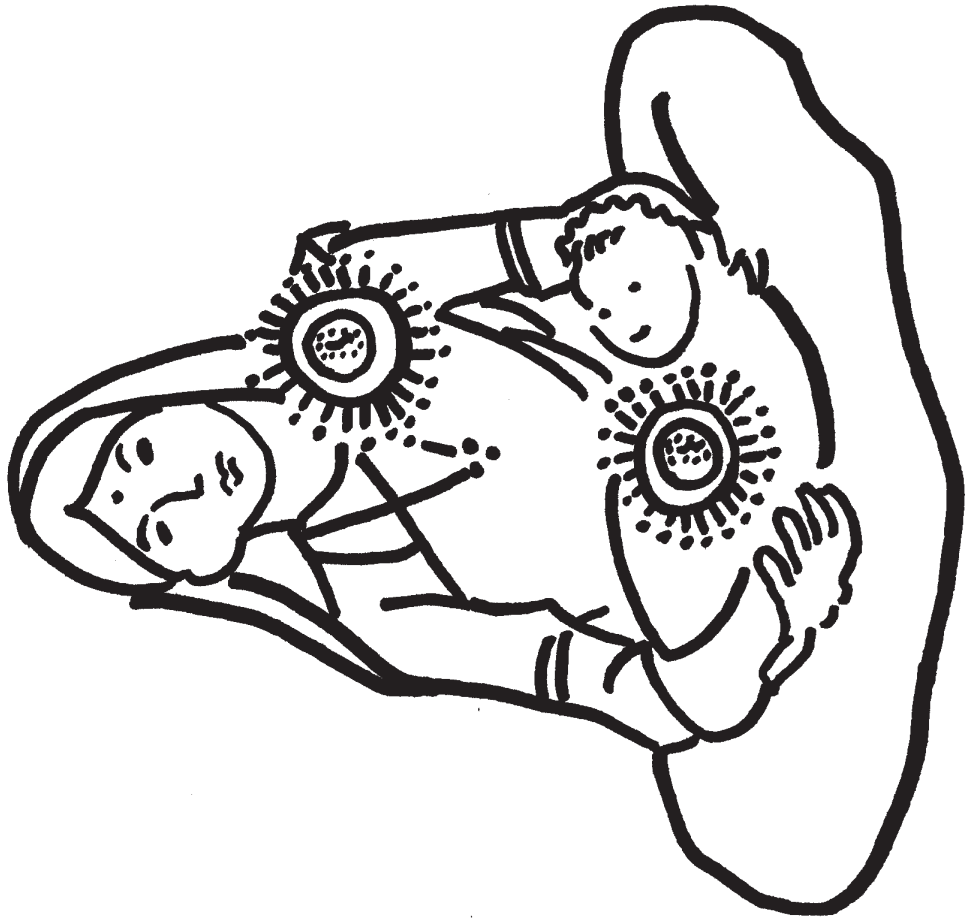
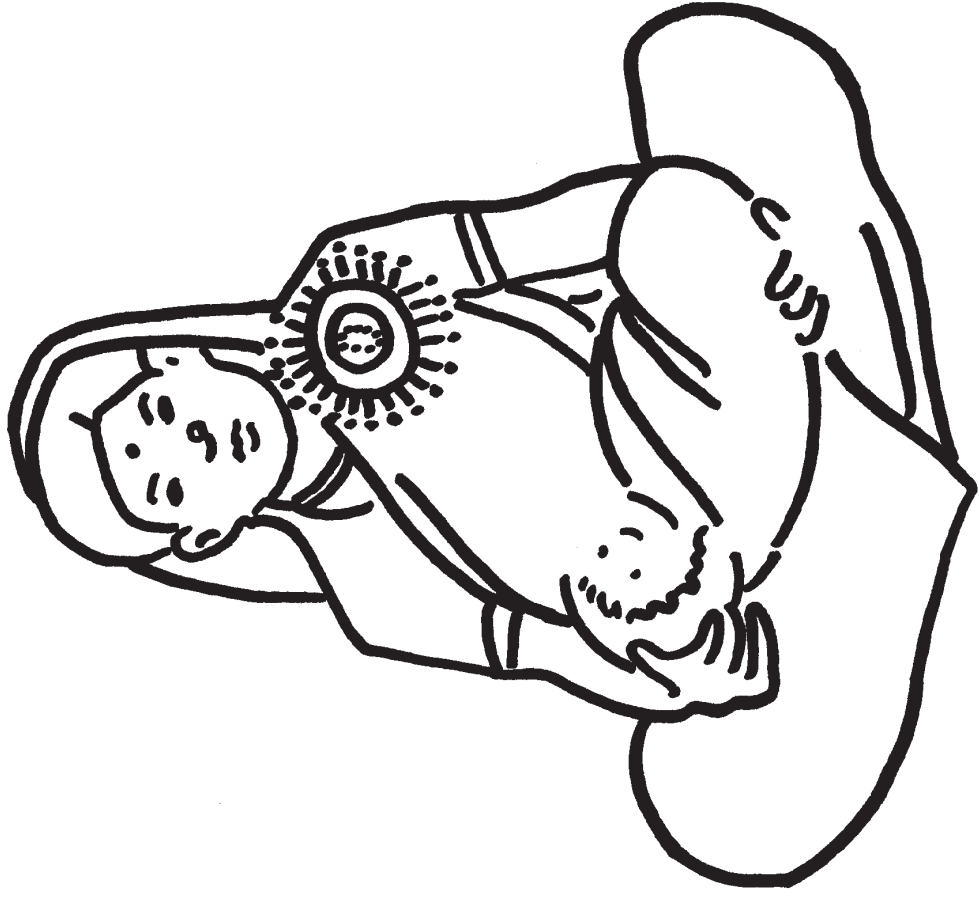
चित्र क्र. २

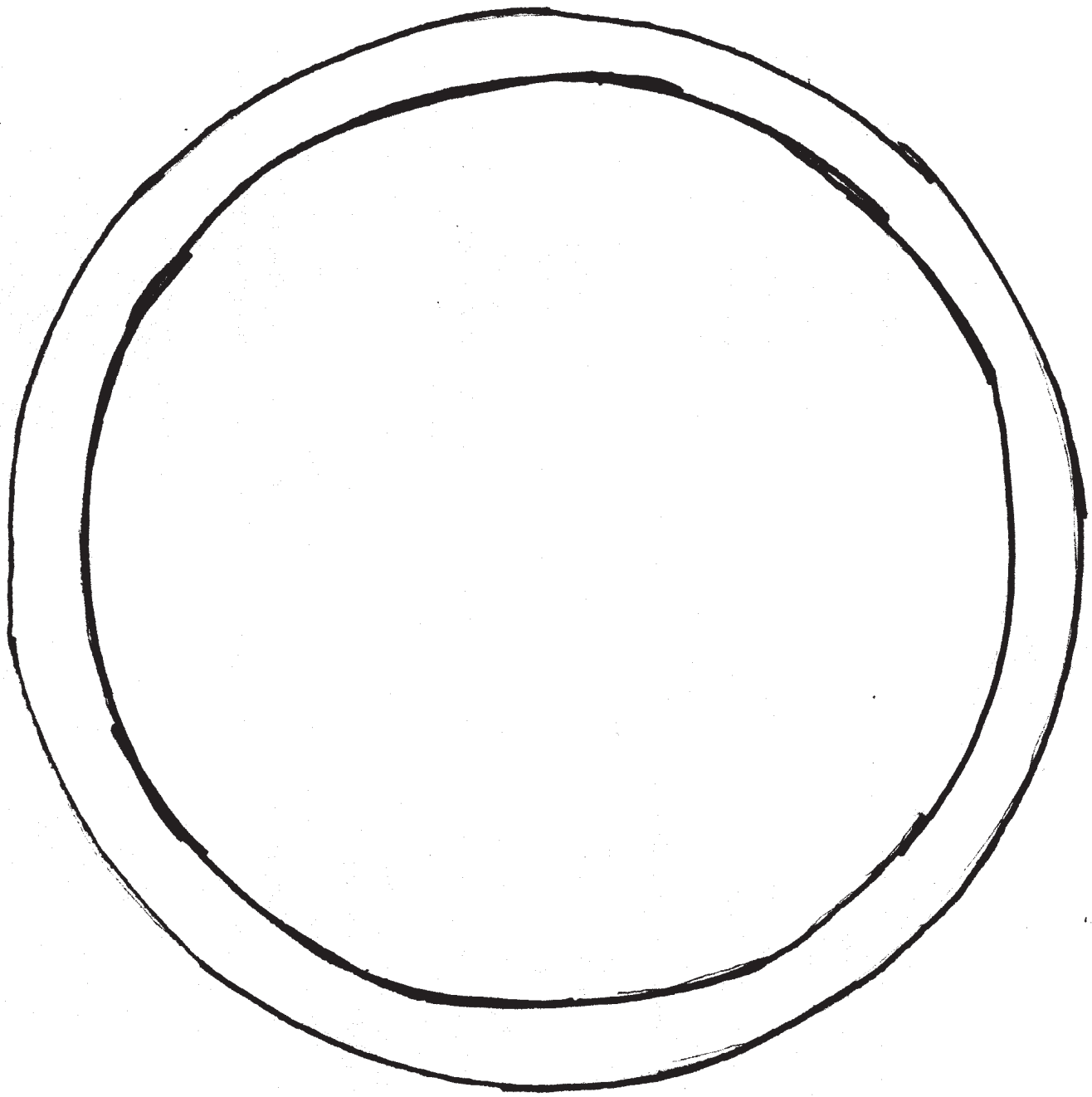
चित्र क्र. ३

चित्र क्र. ४अ

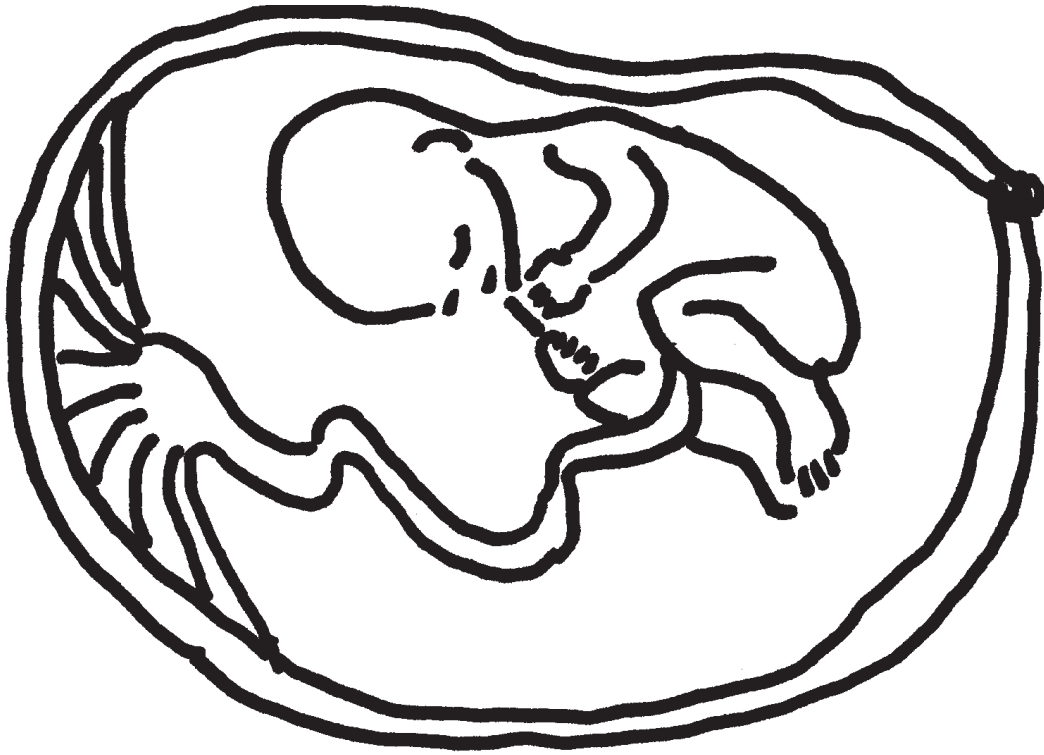

चित्र क्र. ४ब

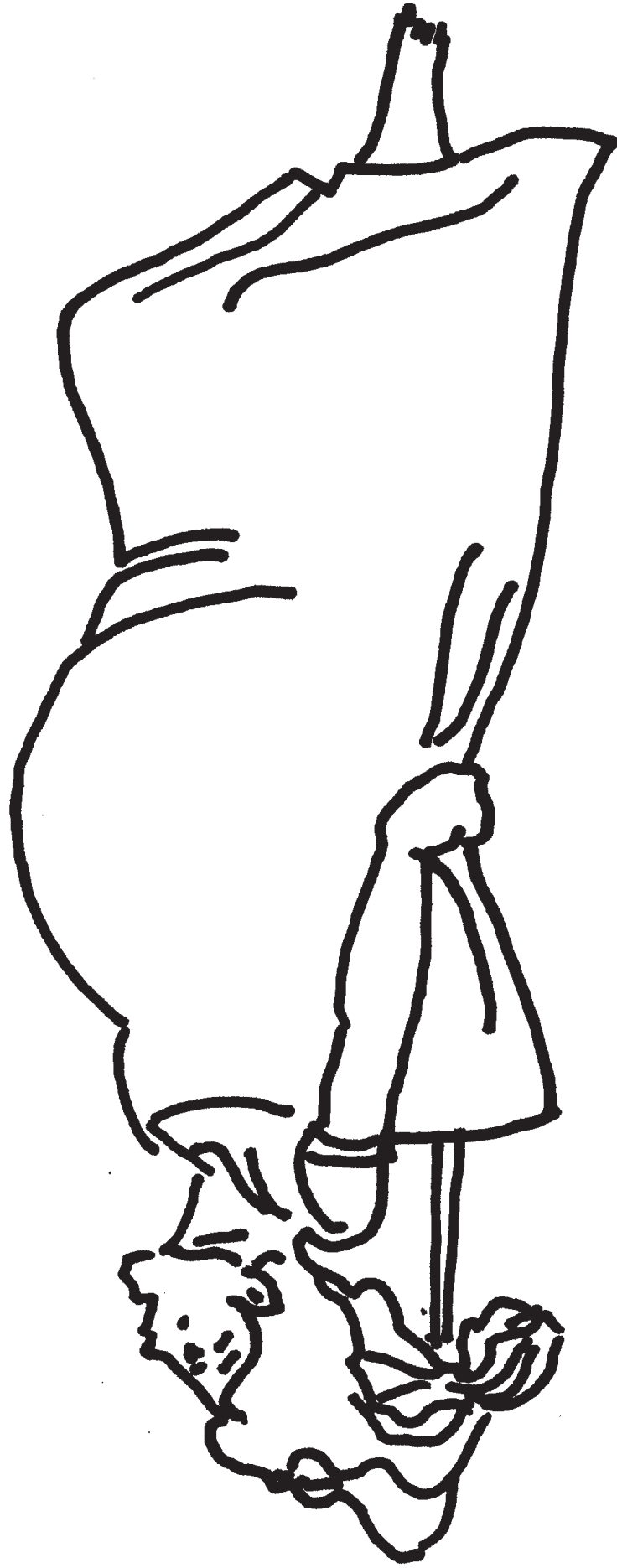

चित्र क्र. ५

चित्र क्र. ६

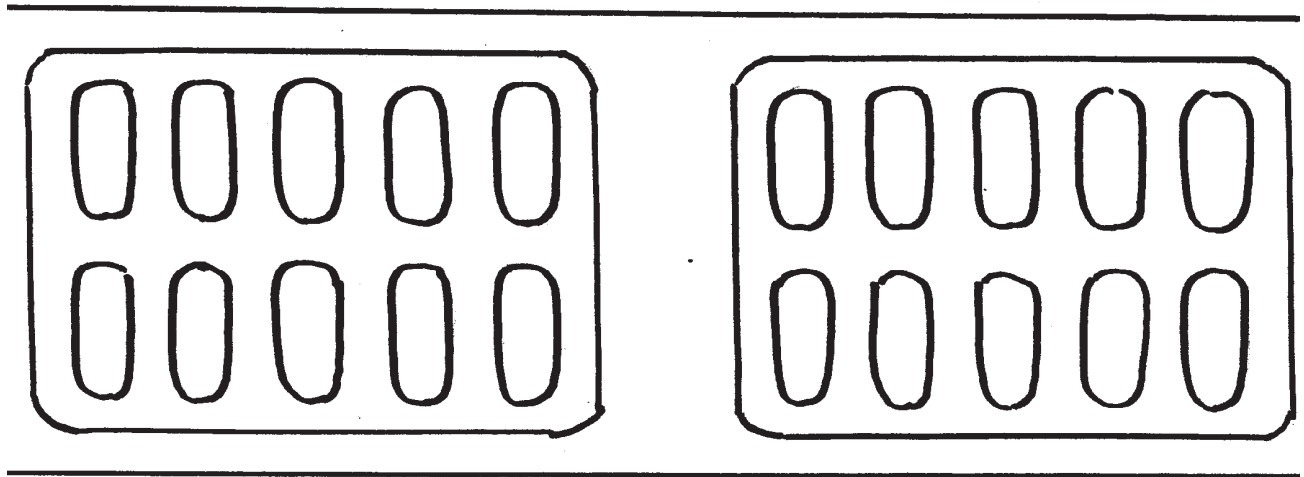

चित्र क्र. ८

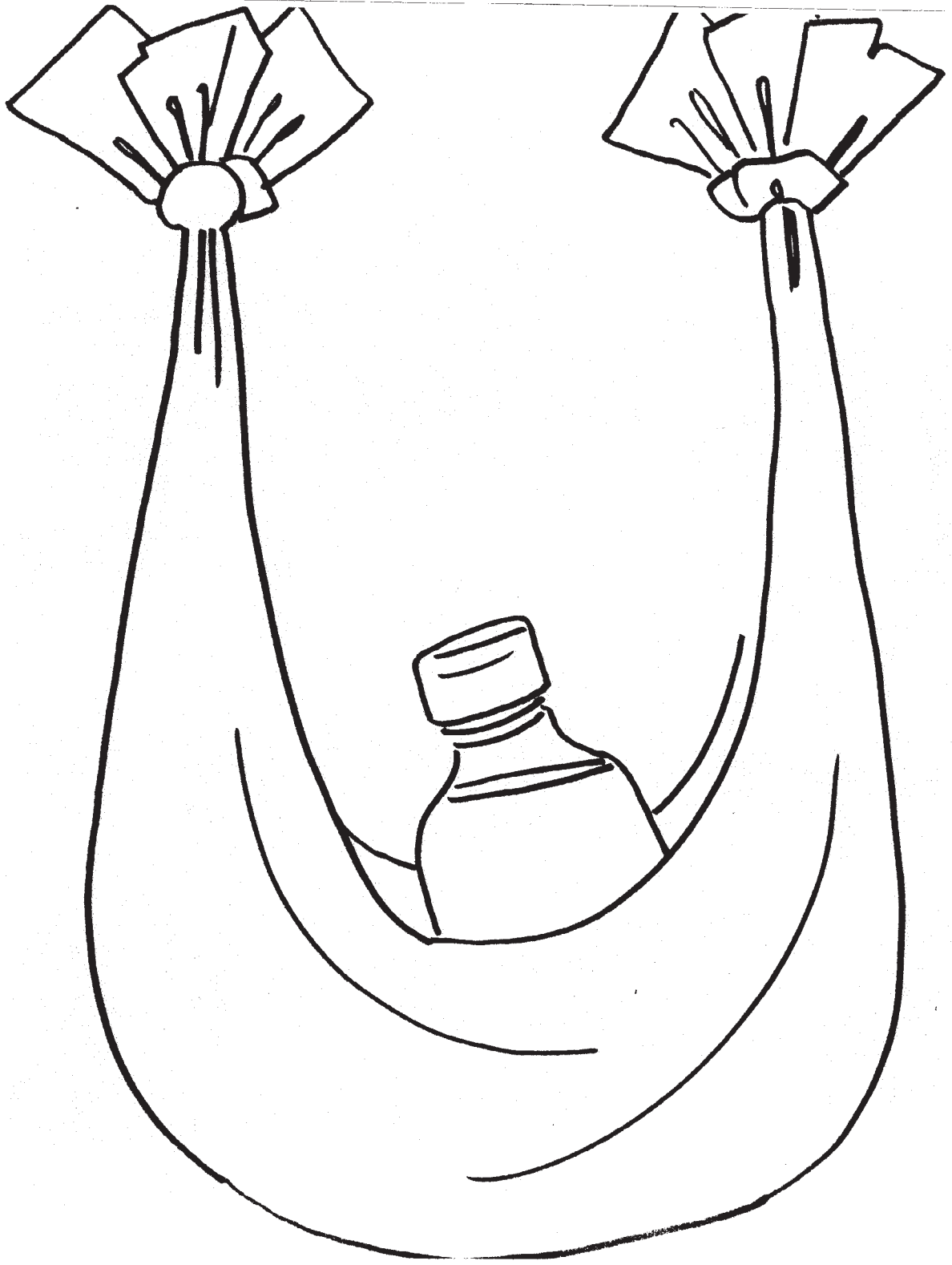

चित्र क्र. ७

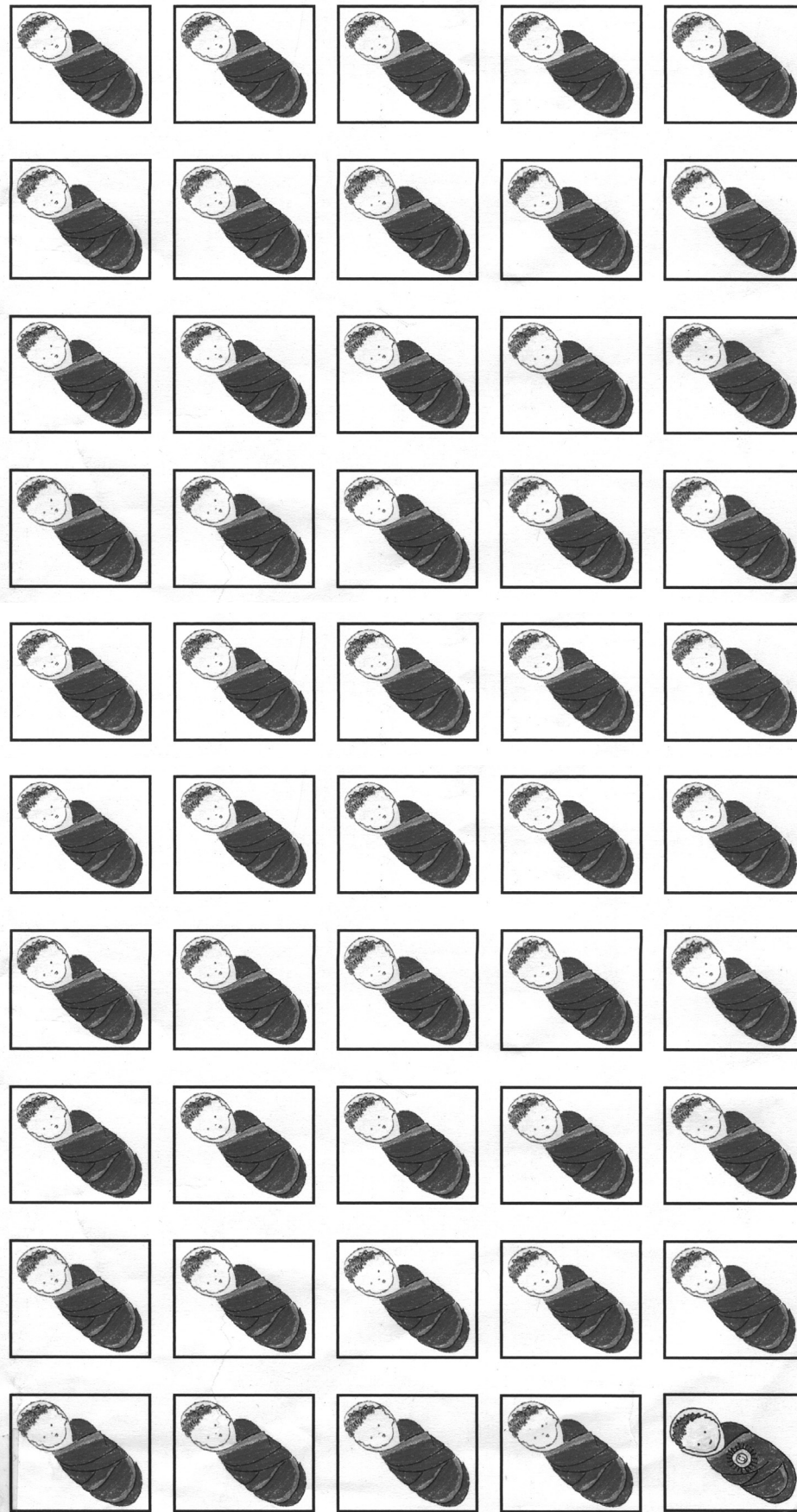
चित्र क्र. ९

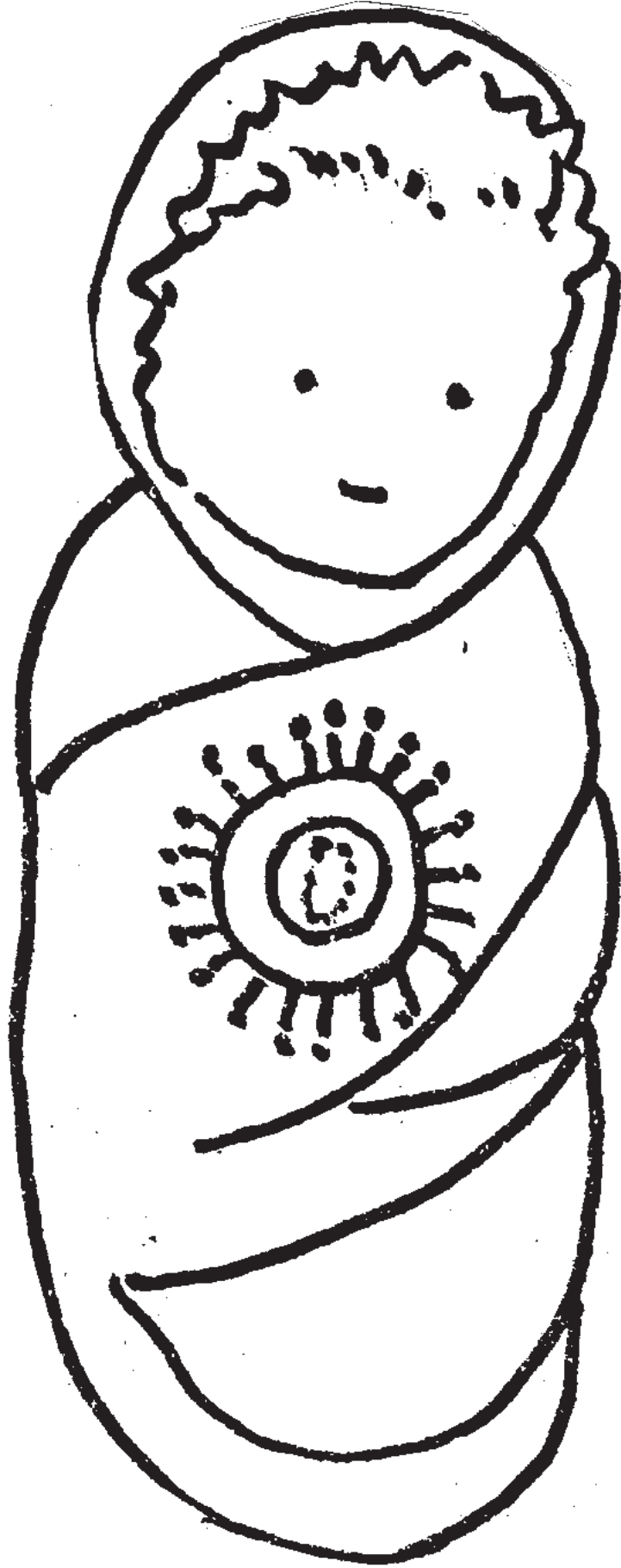
चित्र क्र. १०

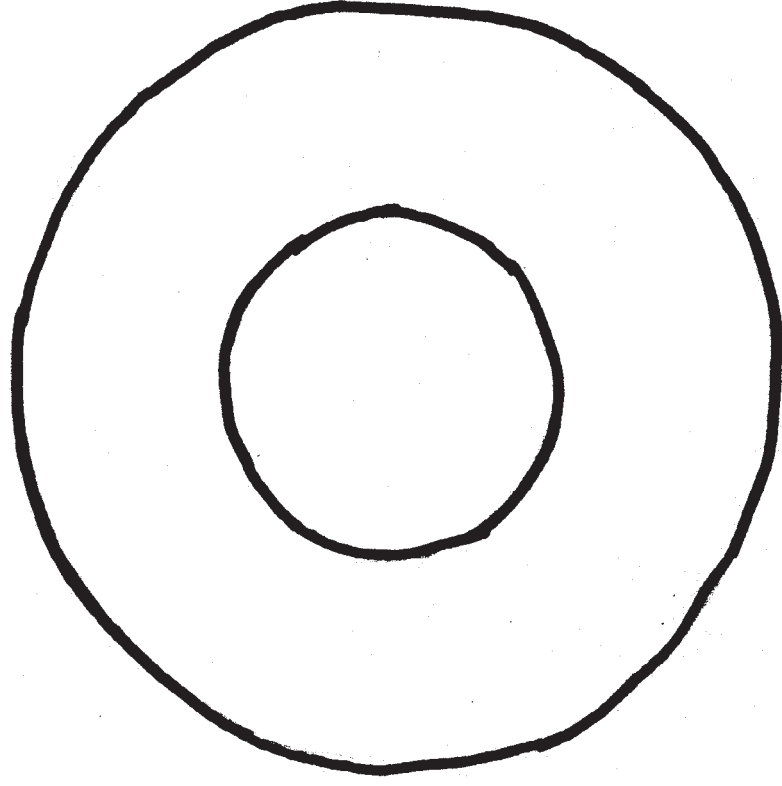
चित्र क्र. ११

चित्र क्र. १२

चित्र क्र. १३

चित्र क्र. १४